

A középkori források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai értéke*

TÓTH VALÉRIA

A régi magyar nyelv személyneveit az írott források közvetítik számunkra, ezért közvetlenül tanulmányozható formában előttünk csupán az írásbeli névhasználat áll. Az írásbeliség persze szükségszerűen tükrözi valamilyen módon a szóbeli névhasználatot, ám ezen túl van néhány további fontos összetevője is, amelyek az írásbeliség autonóm síkjába illeszkednek bele. A személynévtörténet részleteivel foglalkozó kutatót természetesen nem az írás érdekli elsősorban (bár az mint közvetítő közeg ugyancsak sok fontos információt rejt számára is), hanem azt tekinti fő céljának, hogy a források mögött rejlő nyelvi valóságot, az élő névhasználatot megismerje. Minthogy ehhez viszont csakis az írott forrásokon keresztül vezethet az út, mindenekelőtt azokat az eljárásokat, módszereket, szabályokat kell feltárnunk, amelyek az élő, beszélt nyelvi formák rögzítését irányították, hiszen ezek révén lehet esélyünk az írott forma mögötti szóbeli névhasználatot fölfejtetni. Ezáltal ismerhetők meg azok a jelenségek is, amelyek az írásbeliség autonóm síkját alkotják.

Az oklevelek lejegyzői — efelől aligha lehetnek kétségeink — mindenkor az adott személy megjelölésére ténylegesen használatban lévő elnevezéseket rögzítettek (erre vonatkozóan lásd pl. BENKŐ 1949b: 253), de mindezt az oklevélírás normáihoz, törvényszerűségeihez igazodva tették.¹ Jelentkezik ez a kettősség egyrészt a jellegzetes latin nyelvű személyjelölő szerkezetek formai megoldásai-

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ BENKŐ LORÁND ezt a gondolatot úgy fogalmazta meg, hogy az írott források személyjelölő formái „bár magukban rejtik az élő nyelvben használt személyneveket”, azoknál jóval bővebbek; és az írásbeliség — azzal összefüggésben, hogy célja (vagyon, tulajdonjogi stb. okok miatt) a pontos meghatározás — nagy gondot fordít az egyén leszármazásának, hovatartozásának és tiszttségének a megjelölésére, vagyis az „egyelemű” nevéken kívül az egyéneket más nyelvi elemek felhasználásával is megjelöli (1949a: 9). A többnevűség persze nem az írásbeliség törekvéseiben gyökerezik, erre ugyanis a szóbeli névhasználatban is természetes igény mutatkozik, az írás ezt az igényt legfeljebb fölerősíti, vagy éppen más aspektusait helyezi előtérbe például azzal, hogy némelyeknél jobban törekszik több névfajta és névforma egyidejű rögzítésére, míg másoknál beéri kevesebbrel is (s mindez megint csak igen sok külső körülménytől függ).

ban, és megfigyelhetjük másrészt a latin szerkezetekben szereplő személynévi elemek megformáltságában is. Mindez azt is jelenti tehát, hogy a források szövegében ránk maradt adatok a maguk írott nyelvi valóságában nem azonosíthatók közvetlenül a beszélt nyelvi névformákkal.² Az ugyanakkor, hogy a latin írásbeliség „rideg formáiból” a magyar nyelvben egykor élt alakokat kihámozzuk, azaz a személynévi adatok nyelvhasználati értékét megállapítsuk, nemcsak önmagában véve fontos feladata a történeti személynévkutatásnak (vö. BENKŐ 1949b: 247, 253, FEHÉRTÓI 1982: 44, N. FODOR 2010a: 21), hanem előfeltétele ez a személynévek további (pl. az etnikai rekonstrukciós eljárásokban való) felhasználásának is (vö. HOFFMANN 2007: 18).

Mivel a források személyjelölő szerkezetei önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy a korabeli beszélt nyelv névhasználatát általuk megismerhessük, a történeti személynév-szociológiai vizsgálatok során azokból az alapvető tényezőkből célszerű kiindulnunk, amelyeket a névelméleti ismereteink alapján ma ebben a tekintetben meghatározónak tarthatunk. Ehhez a tudásanyaghoz mérhetőek aztán maguk az írástények, s a két szempont együttes mérlegelésével megítélésem szerint jó esélyeink lehetnek a források személynévhasználatára mögött rejlő tényleges névhasználati szokások — még mindig csak nagy vonalakban történő, de legalább a körülményekhez képest megnyugtató — feltárására, az egyes, a korábbi kutatások által megrajzolt mozaikdarabkák összeillesztésére.

1. A források személyjelölő szerkezeteinek típusai

1.1. A személynévadás és személynévhasználat általános, kognitív-pragmatikai természete folytán lehetnek arról fogalmaink, hogy a személyek milyen módon kapják a neveiket, s az egyes személyjelölésre használatos névfajták milyen funkcionális értékkel rendelkeznek: azaz mik azok a nyelven kívüli tényezők, névadási körülmények, amikre figyelemmel vagyunk akkor, amikor valakit névvel megjelölünk. Az általános tapasztalataink alapján tudjuk, hogy mindenkihez több személynévfajta is hozzárendelődhet részint a születésekor, részint azt követően az élete során bármikor. Ezek között vannak olyanok, amelyek csupán azonosító-referáló funkciót látnak el; míg mások arra szolgálnak, hogy az illető személyt valamely jellegzetes sajátossága alapján jelöljék meg (ez sokféle szemantikai jegy lehet: külső vagy belső tulajdonság, lokális jellemző, foglalkozás stb.); de kiemelhetők tulajdonnévi elemmel az egyén kapcsolati vagy nexusviszonyai is. Ezekén túl igen gyakori, hogy az illető egyént valamilyen érzelmi viszonyulást kifejező, affektív szerepű névformával is megjelölik a névközösség

² Arra, hogy a középkori írott források névhasználatára és a beszélt nyelvi névhasználat között feltétlenül különbséget kell tennünk, a nemzetközi szakirodalom is felhívta a figyelmet (vö. pl. VAN LANGENDONCK 2007: 259).

tagjai.³ Aligha tévedünk sokat, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az írott források személyjelölő szerkezeteiben is azokat az alapnévfajtákat kell keresnünk, amelyekkel a személyekre általában utalni szokás. A másik előfeltevésünk pedig emellett az lehet, hogy a források bizonyosan nem rögzítettek olyan neveket, amelyek az élő névhasználatban ne szolgáltak volna az illető személy megjelölésére. Ez az eshetőség ugyanis ellentmondana minden fontos feltételnek: a források jogi szerepének éppúgy, mint benne a személyek pontos és hiteles azonosítására irányuló követelménynek.⁴

Azt pedig, hogy a valóban használatban lévő személynévformákat milyen módon rögzítették az oklevelekben, a latin nyelvű oklevélírói gyakorlat normái, szabályai kötötték meg, amelyeket a jellegzetes személyjelölő sablonok használatában érhetünk tetten. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ugyanis azt a körülményt, hogy az oklevelek szerzői (lejegyzői, fogalmazói, kompilátorai) latin nyelvű írásműveket kívántak létrehozni, a latin nyelvű szöveg természete pedig azt igényelte, hogy e szövegek fogalmazói a magyar, illetve részben vagy egészen latinra fordított vagy latinosított névformákat — az írás autonóm síkjához igazodva — latin nyelvi eszközökkel illesszék be (SZENTGYÖRGYI 2010: 33, 42). Az oklevelek személyjelölő szerkezetei tehát egészükben véve latin nyelvűek, latin nyelvű szerkezetsablonokból állnak, amelyekbe konkrét személynévformák vannak befoglalva, s ezek a személynévformák vulgáris nyelvű elemek, illetőleg a befogadó anyaszöveghez igazítva latinra fordított, latinizált alakok egyaránt lehetnek. Mindenkor szem előtt kell tartanunk tehát az értékelésükkor azt, hogy ezek a szerkezetek nem azonosíthatók magukkal a személynevekkel, csupán azok írásbeli rögzítésére szolgáló eszközöknek tekintendők.⁵

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a személyek azonosítására szolgáló személynévfajtákat milyen jellegzetes latin szerkezetsablonokkal rögzítik az oklevelek lejegyzői, s ezek mögött milyen élő névhasználat húzódhat meg.⁶ A névszociológiai vizsgálat során azonban nem a szerkezetek latin nyelvű elemeiből indulok ki, ahogyan azt a szakirodalom többnyire teszi (és ebből is adódóan

³ A személynévfajták kognitív-pragmatikai szemléletű leírását végezte el nemrégiben HOFFMANN ISTVÁN (2008). Az itt alkalmazott fogalomkészlet ehhez az elméleti kerethez igazodik.

⁴ Az más kérdés, hogy az írásbeliségben használt elemek személynévi státuszának megítélésében lehetnek viták, ennek összetett problematikájára a későbbiekben részletesen is kitérek majd.

⁵ Ebben a kérdésben a névtörténet kutatói megítélésem szerint igen gyakran hibásan járnak el akkor, amikor ezekről a szerkezetekről mint személynevekről beszélnek, s például azok „névszerűségében” igyekeznek fokozatokat elkülöníteni (vö. pl. FEHÉRTÓI 1965: 427, SLÍZ 2009: 296, 2011a: 198).

⁶ A magyar nyelvtörténeti kutatásokban ismereteim szerint BENKÓ LORÁND volt az, aki elsőként alkalmazta konzekvensen — egy másik forrástípus, a korai szövegemlékeink nyelvi magyarázata kapcsán — azt az alapvető tételt, hogy az írástények nem azonosak a nyelvvel, s ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a korabeli beszélt nyelvhez, az írott szövegek hangzós formáját kell mindenekelőtt rekonstruálnunk (1980, főképpen 44–53).

téves szemlélettel, félreérthető módon „*filius-os*”, „*dictus-os*” stb. „nevek”-ről beszél),⁷ hanem abból, ami a szóbeli névhasználattal közvetlenebb kapcsolatot tart fenn: azok a névfunkciók szolgálnak a tipizálásunk alapjául, amelyeket a latin nyelvi szerkezetek kifejezni hivatottak. A vizsgálataink középpontjában az egyes konkrét szerkezetsablonok állnak, s elsősorban arra vonatkoznak a kérdésfelvetéseink, hogy milyen latin grammatikai, lexikális elemek felhasználásával realizálódnak a középkori forrásokban a személyek rögzítésére irányuló oklevélírói törekvések.

1.2. Mindenekelőtt arra a szembetűnő körülményre kell felhívunk a figyelmet, hogy a latin nyelvű oklevelek személyjelölő szerkezetsablonjainak középpontjában — úgy tűnik — nem állhat az adott személy megnevezésére használatos névformák bármelyike. Az olyan szerkezetek, mint például az 1288: *Andreas dictus Chuna* (ÁSz. 209), 1290: *Johannes dictus Chouka* (ÁSz. 421), 1290: *Petrus dictus Ruh* (ÁSz. 684) stb. azt mutatják, hogy a többnevűség viszonyai közepette az egyes névformák használati értékében jól megragadható különbségek lehettek a korai ómagyar korban is. Arra ugyanis, hogy míg a *Johannes dictus Chouka* felépítésű szerkezetek teljesen szokványosak, a *Chouka dictus Johannes* típusúak viszont lényegében hiányoznak az oklevelekből, megítélésem szerint a nevek közötti presztízskülönbségek adhatnak magyarázatot. Ez azt jelenti, hogy az oklevélírókat a megjelölendő személy egyidejűleg használatos különböző elnevezései közötti választásban az a fajta presztízsz vezethette, amely közvetlenül a nevek használatában nyilvánul ugyan meg, de mögötte elsősorban nem nyelvi, hanem inkább kulturális tényezők s azok presztízsbeli különbsége húzódtott meg. A *Johannes*, *Andreas* névformák létrejöttét és valójában „hivatalos” névként szerepeltetését az írásbeliségben ugyanis még abban az esetben is egyfajta egyházi előírás irányíthatta, ha emögött konkrét kánonjogi rendelet nem is állt (bár annak alapján, ahogyan a budai zsinat rendelkezett a gyerekek megkereszteléséről és a nekik adandó nevekről, egy ilyen rendelet meglétét egyáltalán nem tartjuk kizártnak). Ezeknek a referáló neveknek a latin szerkezetsablonokban tehát lényegében kötött helye van: a szerkezet élén mint főtag helyezkednek el. Olyankor, amikor az illetőt más személyhez (apához), esetleg valamely helyhez való viszonyítással jelölik meg az oklevélben (most tekintsünk el attól a kérdéstől, hogy e megjelölések mögött személynévi státuszú elem áll-e vagy sem), ez a kötött pozíció egyébként is természetesen adódik (pl. 1301: *Stephanus filius Bank*, ÁSz. 88; 1262/1262: *Conraldus de Gug*, ÁSz. 219), ám az olyan szinonim elnevezéseket rögzítő szerkezetekben, mint a fent említett, *dictus*-szal kapcsolt

⁷ Ez a megközelítés (vagy inkább talán pontatlan megfogalmazás) annyira jellegzetes a szakirodalomban, hogy csak néhány hivatkozással utalok rá (főleg összefoglaló jellegű munkákat kiemelve), de ezek sora bőséggel folytatható lenne még: FEHÉRTÓI 1969, N. FODOR 2010a, SLIZ 2011a.

struktúrák, ez a fajta következetesen alkalmazott szerkezeti egyneműség csak úgy érthető, ha az adott névnek valamilyen szempontból kiemelt szerepe van.

Az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek e központi névfajtáját a szakirodalom (főleg újabban) az *egyéni név*, *egyénnev* terminussal jelöli meg (vö. pl. FEHÉRTÓI 1969, HAJDÚ 1984–1985: 33, 2003: 153, 347, SLÍZ 2011a: 20–21). Terminológiai kérdésekkel itt ugyan nem kívánok foglalkozni, azt azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez a terminus azért nem túl szerencsés választás, mert tulajdonképpen valamennyi személynév-fajta egyénnevnek tekinthető, s ez nyilvánvalóan komoly definiálási problémákat vet fel.⁸ Itt és a továbbiakban ezért én magam a személynév átfogó kategóriáján belül az egyes névfajtákat funkcionális-pragmatikai jellegük alapján különítem el és határolom körül.

1.3. A latin személyjelölő szerkezetben az élén álló (többnyire, de nem kizárólagosan referáló szerepű) személynévi forma mellett nem ritkán egy sajátosságjelölő funkciójú elem határozza meg az azonosítandó egyént. Az ilyen szerkezetek többfélék lehetnek aszerint, hogy tartalmaznak-e valamilyen latin segédszót, vagy csupán a magyar elemeket foglalják (többnyire latin névsorrenddel) magukba. A két típus nemritkán egyébként váltakozik egymással, illetőleg kronológiailag is egyfajta átrendeződést mutat. A latin segédelemeket tartalmazó szerkezetsablonok tipikus lexikális eleme a passzív befejezett melléknévi igenévi szerepű *dictus* (pl. 1298: *Hench dictus Zeuke*, ÁSz. 849, 1351: *Johannes dictus Vrdug*, FEHÉRTÓI 1969: 122), amely az ilyen szerkezetekben jobbra az illető személy valamely külső vagy belső tulajdonságára utaló nevét kapcsolja a szerkezet élén álló megnevezéséhez. A *dictus* szerepköre azonban ennél jóval tágabb is lehet, amit például a nemzetiségre, foglalkozásra, társadalmi helyzetre utaló nevet rögzítő személyjelölő szerkezetek is jól mutatnak: 1353: *Johannes dictus Nymuth* (FEHÉRTÓI 1969: 116), 1349: *Stephano dicto Nyílfarago* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1380: *Heinricus dictus Nemes* (FEHÉRTÓI 1969: 116). De megjelenik ez a lexéma a lokális (vagy birtokosi) kapcsolatot kifejező elnevezéseket tartalmazó latin szerkezetekben is: 1317: Nicolai filij *Laurencij dicti Supruny* (FEHÉRTÓI 1969: 133), 1370: *Mihály dictus Zeremi* (FEHÉRTÓI 1969: 139).

A *dictus* szerepgazdagságát megközelítőleg sem éri el a sajátosságjelölő elemet rögzítő szerkezetekben előforduló másik latin elem, a *de* prepozíció funkciója: az illető személyt a származási vagy még inkább a lakóhellyel, esetleg a birtok nevével szűkítő megfogalmazások rendre a „*de* + helynév” struktúrában jelentkeznek (1292–1297: *Peturke de Naragy*, Gy. 1: 350, ÁSz. 632). E szerke-

⁸ Ezt a nehézséget SLÍZ MARIANN is érzékelte, ám „szemléleti alapon”, a *családnev* terminussal párba állítva az *egyénnev* kifejezést végső soron elfogadhatónak gondolta (2010: 158, 2011a: 21), és munkáiban ő maga is ezt alkalmazta. A nagyobb gondot viszont az jelenti, hogy a *dictus*-szal kapcsoló nevektől ilyen szemléleti alapon ezek az egyénnevek aligha különíthetők el.

zettel kapcsolatban fölvetődhet ugyanakkor annak a lehetősége, hogy a *de Naragy* esetleg nem személynévi státuszban lévő (azaz nem *Nyárágy(i)*-ként azonosítható) névforma latin fordításaként szerepel a megjelölésben, hanem pusztán a 'Nyárágyra való' ablatívuszi körülírásként.⁹ Ebben a kérdésben nehéz egyértelműen állást foglalnunk, legfeljebb annyit tehetünk, hogy mindegyik lehetőséget objektív érvek alapján mérlegre téve igyekszünk egyiket vagy másikat nagyobb valószínűséggel megtámogatni.

E latin szerkezetsablonok nem minden esetben tartalmazzák a fentiekben jelölt latin nyelvű segédelemeket, a személyjelölő struktúra névsorrendje és más nyelvi eszközök (mint például a referáló név latin alakjának a használata) ugyanakkor egyértelműen jelzik e szerkezetek latin nyelvűségét; vö. pl. 1289/1353: *Jacobi Luaz* (ÁSz. 498), 1389: *Nicolaus Zytaketheu* (FEHÉRTÓI 1969: 139), 1393: *Thomam Nogh* (FEHÉRTÓI 1969: 116), 1389: *Thomas Olaz* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1400: *Georgium Mochachy* (FEHÉRTÓI 1969: 114). A szerkezetsablonok használatában a szakirodalom egybehangzó álláspontja szerint időbeli eltéréseket is megfigyelhetünk: a latin elemeket tartalmazó struktúrákat idővel (a források tanúsága szerint nagyjából a 15–16. századra, de némelyek szerint akár még korábbra tehetően) egyre inkább fölváltják az oklevelekben azok, amelyekből ezek az elemek hiányoznak (FEHÉRTÓI 1965: 427, 1969: 5, 33, GULYÁS 2007: 151, 2009: 53, 58–59, N. FODOR 2002: 3, 2010a: 28–31 stb.).

1.4. A latin szerkezetsablonok másik fő típusa nexusviszonyok rögzítésére szolgál. Noha a kapcsolati vagy nexusnév funkciója a mai magyar névhasználatban meglehetősen homogén, és csupán a családhoz való tartozás kifejezésére korlátozódik, az ómagyar kor időszakában ennél szűkebb és tágabb kapcsolatrendszert is kifejezhetett: közvetlen (apa-fiú nexusra vonatkozó) leszármazási viszonyt éppúgy tükrözhetett, mint nemzetségi hovatartozást. Az előbbit az oklevelekben a „*filius* + apa neve (olykor genitívuszban)” szerkezetsablon adta vissza, az utóbbit pedig a „*de genere* + nemzetségnév” sablon jelölte; vö. pl. 1301: *Stephanus filius Bank* (ÁSz. 88);¹⁰ 1270: *Syke de genere Opour* (ÁSz. 714).

A nexusviszonyt jelölő szerkezeteknek is ismeretes olyan altípusa, amelyből a latin grammatikai elemek hiányoznak, s a szerkezet lényegében a magyar személynévi alakokból (vagy azok latinizált, latinra fordított formáiból) épül fel;

⁹ Ilyen megjelöléstípusokkal a mai névhasználati helyzetekben is nemritkán élünk: pl. *Tudod, a Jóska Debrecenből*.

¹⁰ Ez a szerkezet azonban ismétlődhet is, s ebben a komplikáltabb formában a nagyapáig vezet vissza a leszármazási vonalat; vö. pl. 1339: magister *Johannes filius Jacobi filii Ambrosii* (SLZ 2011b: 20). Ez a megoldás valójában két szerkezetsablont tartalmaz: a fiút jelölő *Johannes filius Jacobi* és az apát jelölő *Jacobus filius Ambrosii* szerkezetet. Szórványosan nők, anyák nevei is előfordulnak — talán az apa nevének ismeretlen volta miatt (vö. FEHÉRTÓI 1968: 331) — ilyen szerkezetekben, vö. pl. 1389: *Iacobus filius Inch* (Zs. 1: 99), 1389: *Thomas filius Marghyth* (Zs. 1: 111).

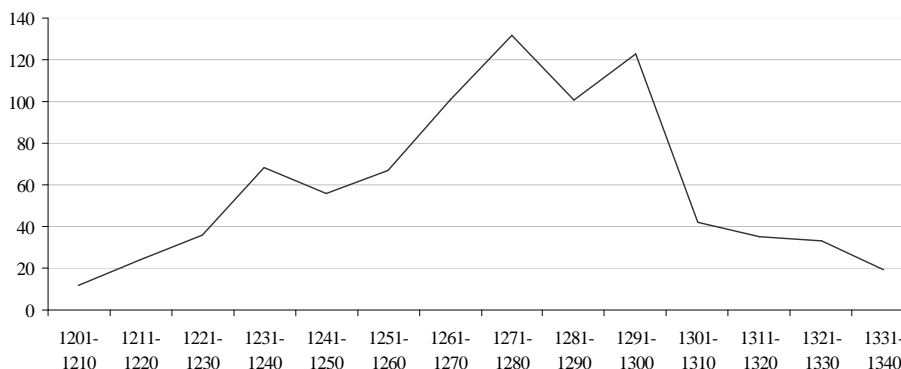
vö. pl. 1341: *Stephanus Frank iudex* (SLÍZ 2011b: 467),¹¹ 1460/1469: *Petri Lewrynche* (RMCsSz. 685), 1453: *Stephanus palfy* (RMCsSz. 815). Az ilyen struktúrákban megjelenő magyar nexusjelölő név lexikális-morfológiai szerkezete arra vonatkozóan is jó támpontot nyújthat, hogy a korábban látott, *Stephanus filius Bank* típusú szerkezetsablonok nexusjelölői mögött milyen beszélt nyelvi formák húzódhattak meg.

A „*filius* + apa neve” latin szerkezetsablon csakúgy, mint a „*de genere* + nemzetségnév” struktúra kronológiai szempontból több feltűnő jelenséget mutat, s aligha tévedünk sokat, ha úgy gondoljuk, hogy ebben minden bizonnyal az oklevélírói gyakorlat változása játszott szerepet. Igencsak feltűnő például, hogy a 13. század első évtizedéig a *filius*-os szerkezet szórványosan sem igen fordul elő a személyek megjelölésében: még a gazdag személynévanyagot felvonultató forrásokban is csupán egy-két adattal képviselteti magát (vö. pl. 1138/1329: *Iohannes filius Woth*, ÁSz. 420; 1193: *Martino comite filio Mircur*, ÁSz. 554). A változást ebben a tekintetben egészen nyilvánvalóan a 13. század tízes éveit hozták magukkal: egyrészt Anonymus gesztája, másrészt pedig az 1211. évi Tihanyi összeírás. Anonymus a *Gesta Hungarorum* című munkájában nagy hangsúlyt fektet a leszármazási kapcsolatokra, így érthető, hogy gyakran azonosítja a vezéreit ezzel a nexusjelölő szerkezettel: pl. *Sunad filius Dobuca* (SRH. 1: 10, ÁSz. 253), *Borsu filius Bunger* (SRH. 1: 22, ÁSz. 163), *Zobolsu filius Eleud* (SRH. 1: 15, ÁSz. 274) stb.¹² A Tihanyi összeírás összes személyjelölő szerkezetének nagy része az itt tárgyalt nexusjelölő típusba tartozik, igaz viszont, hogy nem a „klasszikus” szerkezetsablon rögzíti a relációkat, hanem a „helytakarékos” felsorolásnak jobban megfelelő összevont szerkezet: „In villa Zamthou ... vndornicij sunt isti ... *filii Forcos, Viter, Buhtus, Othoc, Tyze*” (ÁSz. 159), „[In Tychon] ... sunt pulsatores ... *Keneh (Keueh) cum filiis suis Stephan, Cegue*” (ÁSz. 457). A típus — a szakirodalom egyöntetű állásfoglalása szerint — még a 14. században is a legelterjedtebb szerkezetsablonnak mutatkozik, azt követően azonban nagy mértékben visszaesik a használata, s helyét egyre inkább a latin lexikális elemek nélküli szerkezet veszi át (vö. BENKŐ 1949a: 15, GULYÁS 2009: 56), s jut benne egyidejűleg a magyar nexusnév morfológiai jelöltségének (*Lőrinc-e, Pál-fi*) is egyre nagyobb szerep. (Ezt persze minden bizonnyal úgy értelmezhetjük, hogy a szóbeli névhasználatra a morfológiai eszközök az addigiakban is bizonyára jellemzőek lehettek, csak használatukat és sokszínűségüket az egységes latin formulák követése elfedte.)

¹¹ Azt, hogy ebben a szerkezetben a *Frank* apanévi szerepű, nexusjelölő névforma, az ugyan-ezen személy rögzítésére alkalmazott további okleveles említések teszik egyértelművé; vö. 1337: *Stephanus filius Frank* (SLÍZ 2010: 162).

¹² Olykor viszont ugyanennek a kapcsolatnak a kifejezésére más megoldásokkal él; vö. pl. *Ound pater Ete* (SRH. 1: 6, ÁSz. 292), *Cundu, pater Curzan* (SRH. 1: 6, ÁSz. 230), *duobus filius Hulec avunculi sui ... Zuard et Cadusa* (SRH. 1: 6, ÁSz. 442).

A nemzetségjelölő szerkezetek még sajátosabb kronológiai ívet rajzolnak meg. Amint az a következő ábrán jól látható, a nemzetségjelölő formulák használata a 13. század első évtizedében jelenik meg az oklevélírói gyakorlatban, a 13. század második felében éri el a csúcspontját, majd a 14. század első néhány évtizedében lényegében teljesen elenyészik.

1. ábra: A nemzetségjelölő elemek előfordulása az oklevelekben
(Az adatok forrása: ÁSz., SLÍZ 2011b.)

1.5. A szerkezetsablonok között a leguniverzálisabbnak a *dictus*-szal alkotott formulák tűnnek. Ez a szerkezet valójában a többnevűséget hivatott jelezni, s az, hogy éppen melyik nevét (vagy megjelölését) rögzíti a névviseelőnek, a *dictus* szerepkörének meghatározásában valójában nem releváns. Az oklevélírói gyakorlatban beálló változásoknak köszönhetően a szerkezetek latin elemei egyre inkább háttérbe szorulnak, s ez természetesen érinti a *dictus* kikopását is az oklevelek szövegéből. Azt is meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a *dictus* szerepkörében olykor az *alio nomine* 'más néven', *seu* 'vagy' elem szintén feltűnik (vö. pl. 1347: *Barbara alio nomine Bonch vocatis*, BERRÁR 1960: 189; 1391: *Thomam dictum Fodor alio nomine Fekethew*, FEHÉRTÓI 1969: 90; 1364: *Paulum dictum Zagyurwagou alio nomine fileltenpal*, OklSz.), és akár ugyanannak a személynek az említéseiben is tapasztalhatunk ilyen variálódást (pl. 1348: *Mauritius dictus Mokus seu Abraam*, 1348: *Mauritio dicto Mokus alio nomine Abraam*, 1348: *Mauritius alio nomine Mokus seu Abraam dictus*, FEHÉRTÓI 1969: 114).

FEHÉRTÓI KATALIN a 14. századi megkülönböztető neveket tárgyaló monográfiájában úgy ítélte meg, hogy az *alio nomine* és társai (*alias*, *aliter*, *seu*) a *dictus* szinonimájaként szerepelnek, azzal azonos funkcionális értékkel rendelkeznek (1969: 51, 53). Később viszont módosít ezen a véleményén, s azt hangsúlyozza, hogy az *alio nomine* (és a többi vele együtt kezelt) kifejezés már eleve személyjelölő szerkezetekhez (*filius*-os, *de* + helyneves, *dictus*-os szerkezethez) kapcsolódik, és az illető személyre leginkább jellemző tulajdonságot jelöli meg,

s míg a *dictus*-os szerkezetben álló megkülönböztető névi elem útban van a családnévvé válás felé, az *alias* típusú szerkezetek eleme még csak a megkülönböztető névi funkciót sem tölti be (1982: 45, 47). Megítélésem szerint az adatok nem jeleznek efféle megoszlást, és FEHÉRTÓI ez irányú állásfoglalását is bizonyára inkább az az igyekezet motiválta, hogy megkísérelt a „névszerűség” tekintetében az egyes nyelvi elemek között különbségeket, fokozatokat megállapítani.

1.6. Az egyszerű (nem kombinált) szerkezetsablonok strukturális felépítésére az jellemző, hogy az adott személyt jelölő referáló vagy (ritkábban) sajátosságjelölő névforma mellett egy latin elemmel (*filius, dictus, de, de genere*) kapcsolt újabb tulajdonnévi lexéma (apanév, helynév, nemzetségnév) vagy személynévi szerepben álló, de közszóval azonosítható nyelvi elem áll: pl. 1272: *Peteu filius Petri* (ÁSz. 632), 1347: *Petrus dictus Bolugh* (FEHÉRTÓI 1969: 62), 1342: *Kolch de Ohath* (SLÍZ 2011b: 352), 1268: *Zahariam de genere Buken* (ÁSz. 160). A formula természetesen akkor is latin nyelvűnek minősül, ha az említett latin elemek éppenséggel hiányoznak belőle, amire a kései ómagyar kortól kezdődően egyre gyakrabban látunk példákat.

A két szerkezet típus (tehát a latin elemet is tartalmazó és az anélkül álló szerkezet) szerepkörei és a mögöttük lévő nyelvi valóság között a névkutatók olykor különbséget tételeznek fel, az utóbbit, a latin elemek nélküli struktúrát „magyarosabb” szerkezetnek tartják, amely nagyobb valószínűséggel rejt magyar személynévformákat (vö. pl. ERDÉLYI 1908: 74, BENKŐ 1949a: 11, 1967: 381, FEHÉRTÓI 1969: 5, 33, KÁZMÉR 1987: 61–62, RMCsSz. 5, GULYÁS 2007: 151, SLÍZ 2009: 294, 2011a: 196 stb.).¹³ Megítélésem szerint ezt az álláspontot azért is érdemes felülvizsgálnunk, mert az eltérések nem elsősorban a névhasználatban, hanem sokkal inkább az oklevélírói gyakorlat normáiban bekövetkezett vál-

¹³ Az elgondolás mögött igen gyakran az a hibás megközelítés áll, amire már utaltam a korábbiakban is, hogy tudniillik a kutatók hajlamosak az írásbeliséget a szóbeliséggel azonosítani, vagy éppenséggel azt feltételezni, hogy bizonyos élőszóbeli személynévformákat az írásbeliségben gyökeresnek. Ebből adódnak az olyan kijelentések is, mint amelyet például SLÍZ MARIANN-nál olvashatunk a *dictus* nélküli álló szerkezetek személynévi elemeinek pozíciójáról: ezekben az adott névforma a „megkülönböztető név fejlettebb, a családnévhez közelebb álló változatát képviseli, hiszen már nem szerepel benne a névvé válást gátló elem” (2009: 294, 2011a: 196; én ritkítottam: T. V.). Majd ugyanebben az írásban később ennek az ellenkezőjére is utalás történik mondván, hogy a *dictus* nélküli szerkezetben álló személynevek „nem feltétlenül képviselnek magasabb fejlettségi szintet” (2009: 295, 2011a: 197). Az efféle vélekedéseket látva nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a nevek az élőszóbeli használatban születnek meg, az az elsődleges és természetes használati közegük, az írásbeliség ezt legfeljebb annyiban befolyásolja, hogy megnöveli az igényt egy-egy, a társadalmi követelmények folytán kialakult személynévformára. Az írásbeliség tehát csupán igyekszik a saját szabályai, normái alapján rögzíteni a beszélt nyelvbéli névhasználat valamely (a körülményektől függően kisebb vagy nagyobb) szeletét. És nemigen hiszem azt sem, hogy a hivatalos oklevelek személyjelölő szerkezeteit úgy kellene felfognunk, mint „kissé kaotikus, még formálódó, latin struktúrájú névhalmazok széles repertoárját”, ahogyan ezt HORVÁTH ZITA a 14. századi okleveles adatokra utalva teszi (2006: 8). Maguk az itt bemutatott szerkezetsablonok, illetve az ezek használatában megmutatókozó következtetések mondanak ellent e véleménynek.

tozásokkal mutatnak összefüggést (erre utalt egy megjegyzésével GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS is, 2009: 59). A kétféle latin szerkezet (nevezzük az egyszerűség kedvéért jelölt és jelöletlen szerkezetnek) mögötti magyar nyelvi névhasználat azonos szocioonomasztikai értékét támogathatják azok az adatok is, amelyek ugyanazon személy megjelölésében mutatnak ilyen variálódást; vö. pl. 1429: *Dominicus filius Luka ~ Dominicus Luka* (ERDÉLYI 1908: 73); 1349: *Stephano dicti Nyilfarago*, 1366: *Stephano Nyilfaragow* (FEHÉRTÓI 1969: 118), 1405: *magistri Ladislai dicti Tutus* (Z. 5: 332), 1406: *Ladislaus Teuthes* (Z. 5: 395, KOZMÁCS 1987: 30); 1436: *Benedictus de Sara ~ Benedictus Saray* (GULYÁS 2007: 151). Azt tehát ezek a példák világosan jelzik, hogy a jelölt és jelöletlen szerkezetsablonokban szereplő személyjelölő elemek használati értéke azonos, azt azonban egyelőre ezekből még nem látjuk, hogy ez a használati érték pontosan mit is jelent: álltak-e *Luka(fi)*, *Nyilfaragó*, *Sárai-féle*, ténylegesen személynevekként használatos magyar nyelvű elemek ezek mögött a latin szerkezetek mögött, vagy sem.

Mielőtt erre a kérdésre megkísérelnénk választ adni, előzetesen még ejtenünk kell néhány szót a kombinált szerkezetek strukturális kérdéseiről, illetőleg ki kell térnünk arra is, hogy mik azok a körülmények, amelyek az előbb látott latin szerkezetsablonok normatív jellegét mutatják, azaz milyen okok miatt tekinthetjük őket a latin nyelvű írásbeliség jellegzetes, szabályszerű formuláinak.

1.7. Az egyes személynévformák rögzítésére szolgáló sablonok a legritkábban jelentkeznek önmagukban, jóval tipikusabb a bonyolult, kombinált szerkezetek használata, amelyek tehát az adott személynek egyidejűleg több megjelölését is dokumentálják (pl. 1275: *Petenye filius Petri de Machalan*, ÁSz. 629; 1312: *Leus filius leus filij Ambrosi de leus*, SLÍZ 2011b: 20; 1321: *Comes Ladizlaus filius Alexandri de Manaky de genere Bogathrodwan*, SLÍZ 2011b: 260). Ezek a kombinált formák ugyanakkor az előbb látott sémákkal, azok kapcsolataiként jól leírhatók. Azt, hogy egy-egy személyt milyen „részletgazdagsággal” nevesítettek a források, nyilvánvalóan sokféle, elsősorban pragmatikai körülménytől függött, amelyek között az oklevélbe foglalt személy társadalmi státusza; az oklevélben rögzített ügyben játszott szerepe; a kép, amit magáról sugározni kívánt; az adott dokumentum célja, hivatalosságának foka stb. is minden bizonnyal szerepet játszhatott (vö. ehhez pl. SLÍZ 2008b: 187–194, 2011a: 18, 208–228).

A kombinált szerkezetek leírásához SLÍZ MARIANN a kognitív megközelítést ajánlotta, és közel 15 000 Anjou-kori személyjelölő szerkezet tanulmányai alapján a prototipikus kombinált struktúráként a következő sémát jelölte meg: [[[X dictus A] filius Y] de B] de genere C (2009: 292, 2011a: 193). Ez a prototipikusnak tekintett szerkezet, amely mögött SLÍZ MARIANN véleménye szerint a világról alkotott tudásunk áll, a példák sokasága alapján felállított képlet, amelyet vélhetően soha nem foglaltak szabályokba, mégis a személyek meghatározásának korabeli szokásait, variációs lehetőségeit, illetve azoknak az oklevélbeli

gyakoriságát tükrözi. Azt, hogy ez a sorrend nem tekinthető abszolút érvényűnek, az is jelzi, hogy az oklevelek írói időnként eltértek tőle, s más, kevésbé tipikus szerkezeteket részesítettek előnyben (2009: 293, 2010: 169, 2011a: 195).

Ehhez a megfigyeléshez két megjegyzést fűzhetünk. A fenti képlet prototipikus sorrendiségét nemcsak az Anjou-, hanem az Árpád-kori adatok is alátámasztják; vö. pl. 1284: *Nycolaus dictus Fatra filius Petri* (ÁSz. 302), 1293: *Petrus dictus Pettheuch filius Petri de Scynnue* (ÁSz. 632), 1283: *Paulus dictus Chomoz de genere Chak* (ÁSz. 202) stb. A prototipikus szerkezet nagy gyakoriságához képest a más struktúrát mutató adatok jóval ritkábbak; vö. pl. 1290: *Stephanus Kuun dictus ... de Murgo* (ÁSz. 472), 1285: *Johannes Finta dictus* (ÁSz. 310). Ráadásul ez utóbbi esetekben nem is arról van szó, hogy az egyes szerkezetömbök sorrendje cserélődött volna fel, hanem pusztán az egyik tömb belső struktúrájában történt variálódás; de persze a tömbök cseréjére is akadnak szórványos példáink: 1386: *Andreas filius Laurentii dictus Beel* (GULYÁS 2007: 162), 1340: *Johannes de Posonio, alias dictus Casmer* (FEHÉRTÓI 1982: 45). A másik megjegyzésem e szerkezetsablonok konzekvens alkalmazására vonatkozik. Emögött megítélésem szerint nagyfokú tudatosság rejlik, ami arra utal, hogy a jogi írásbeliség sajátos szerkezeteit, sémáit a nótáriusok a képzésük részeként sajátították el, s alkalmazták aztán ez irányú ismereteiket a gyakorlatban. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a személyek megjelölésére használatos formulákat, s benne a nevek sorrendjét szabályok rögzítették. Enélkül aligha tapasztalhatnánk e téren ilyen magas fokú egyöntetűséget, és aligha harmonizálna a magyarországi gyakorlat tökéletesen a (nyugat-)európaival.

2. A normatörekvés jelei a források személyjelölő szerkezeteiben

Az előbbi megjegyzés át is vezet bennünket azoknak a tényezőknek a kérdéséhez, amelyek a latin nyelvű oklevelek személyjelölő szerkezeteinek egységes szabályokat, egyfajta normát követő jellegéről tanúskodnak. A normakövetés azzal az oklevélírói gyakorlat terén megmutatkozó bizonyos fokú egységesüléssel van kapcsolatban, amit az oklevél-kibocsátás intézményi háttere, a kancellária és a hiteles helyek eljárása biztosított (vö. HOFFMANN 2004: 58). A folyamatot SZENTPÉTERY IMRE így jellemzi: „Az illető kor jogi és műveltségi viszonyaival kapcsolatban itt [ti. a királyi kancelláriában; T. V.] fejlődtek ki azok a szokások és szabályok, melyek az okleveles gyakorlatban bizonyos egyformaságot teremtettek” (1930: 5). BENKŐ LORÁND a források magyar nyelvű anyagában is kiemelte az egységesítő törekvésre utaló jeleket: „a magyar nyelvi elemek lejegyzésében többé-kevésbé érvényesült bizonyos közös eljárás mód, írásnormaszerű egységesítő igyekezet, melynek a királyi kancellária és a hiteles helyek, illetőleg a szerzetesrendek, kolostorok voltak a legfőbb letéteményesei” (1997: 175, de Anonymus ő-zése kapcsán is hangsúlyozta BENKŐ a normatörekvés szerepét, 2003: 159).

Azt, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek használatában a nótáriusok nem önkényesen jártak el, egyértelműen jelzi az a körülmény, hogy az európai oklevélírói gyakorlatot tanulmányozva ugyanezekkel a sablonokkal találkozunk (talán csak a nemzetségjelölő *de genere* szerkezetnek nem akadunk közöttük a nyomára). A német nyelvterület okleveles forrásaiban például éppen olyan típusú szerkezetek jelölik a személyeket, mint a magyarországi diplomákban; vö. pl. 1259: *Nicolaus filius Alberti* (BRECHENMACHER 1847: 17), 1263: *Albertus filius Alberti dicti de Pfaffenhofen* (i. h.), 1320: *Heinricus dictus Affental* (< *Affental* hn., i. m. 11); 1405: *Joh. Abbtmeyer aliter Joh. Judicis dictus de Wartberg* (i. m. 1) stb. Ugyanezt találjuk továbbá a különböző szláv, francia stb. források személyjelölő szerkezeteit analizálva is; vö. pl. 1217: *Zacharius filius Artuici* (le.), 1195: *Zlauebor castellanus de Satec* (cseh), 1280: *Bogdanus filius Gregorii de Premilo* (horv.), 1080: *Gilduinus major de Sesni Villa* (fr.) stb. (KALETA 1989: 14).¹⁴ Ezekre az európai összefüggésekre mutatott rá BENKŐ LORÁND is azt hangsúlyozva, hogy az olasz nyelvi háttérű latinitás a római keresztény kultúrkörbe tartozó közép-európai nyelvi area szerves tartozéka, és magyarországi használata az Árpád-kor jogi írásbeliségében sok párhuzamot mutat a latin nyelv német, horvát, szlovén, cseh és lengyel nyelvi közegben való érvényesülésével (1998b: 1038). Kiemeli az európai minták szerepét bizonyos latin szerkezetsablonok használatában FEHÉRTÓI KATALIN is (1965: 427, 1998: 464).

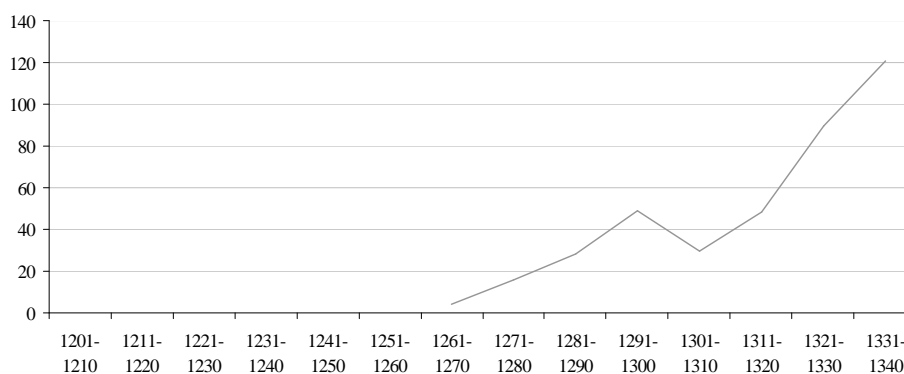
Arra az általánosabb érvényű jelenségre pedig, hogy a vulgáris nyelvű szavaknak, tulajdonneveknek a latin nyelvű alapszövegbe való beleszövése az egész korabeli európai oklevélírói gyakorlatot széleskörűen jellemezte, ugyancsak többen rámutattak (vö. pl. BALÁZS 1989, HOFFMANN 2004: 12 stb.). Az európai minták közül a hazai jogi írásbeliség eljárásaira különösen a német (SZENTPÉTERY 1930: 36–44), majd a francia (i. m. 64–65, PERÉNYI 1938), illetőleg a pápai oklevélkiadás (SOLYMOSSI 1997, 2006: 185–192) volt jelentős hatással. Annak a feltérképezése ezért, hogy a magyarországi oklevél-megszövegezés gyakorlata hogyan viszonyul az európaihoz, nemcsak a magyar oklevélkiadás európai háttérének szélesebb feltárásához vezethet el, hanem a korabeli európai (főleg német, francia és olasz) diplomatikai gyakorlat hazai hatásának mélyebb megismeréséhez is (SZENTGYÖRGYI 2010: 44).

Az oklevélírói gyakorlat eljárásaiban csakúgy, mint az alkalmazott személyjelölő sémák tekintetében ugyanakkor az ómagyar kori jogi írásbeliség nem képvisel teljesen homogén gyakorlatot. Ez azt jelenti, hogy noha az oklevélírók — az írásnorma jegyében — jól leírható szerkezetsablonokkal éltek, ezek használati preferenciájában idővel akár jelentős módosulások is történhettek. Az elmozdu-

¹⁴ Az sem lehet véletlen, hogy európai kontextusban vizsgálódva is a referáló szerepű egyházi nevek rögzítésekor éppen azokkal a latinizálási szokásokkal találkozunk, amelyek nálunk is szokványosak voltak.

lásokat látványosan érzékeltetik az olyan ábrázolások, amelyek egy-egy személyjelölő szerkezet kronológiai-gyakorisági görbáját rajzolják meg.

A 2. ábra a *dictus*-os személyjelölő szerkezetek gyakorisági görbáját mutatja be az 1200–1340 közötti időintervallumra vonatkozóan. Ez a szerkezet típus többféle funkcionális szerepű személynév-fajta rögzítésére alkalmas, köztük is kifejezetten gyakran használatos sajátosságjelölő szerepű személynevek szövegbe illesztésére. Az aligha lehet kérdéses, hogy a sajátosságjelölő nevek igen régi elemei a névrendszerek, a fenti ábra viszont azt mutatja, hogy ezek oklevélbeli rögzítésére jó ideig nem használták a később oly általános *dictus*-os szerkezet-sablont. E körülmény háttérben tehát nem a személynévhasználat funkcionális változását kell látnunk, hanem a latin oklevél-szövegezési gyakorlatban bekövetkezett szerkezeti típusmódosulást.

2. ábra: A *dictus*-os szerkezetek előfordulási gyakorisága

A formulák egy-egy időszakban megfigyelhető következetes és egységes alkalmazása pedig bizonyosan nem lehet független a oklevélíróknak, a nótáriusoknak a képzésük során elsajátított ismereteitől. Mindezek fényében pedig úgy vélem, hogy a szerkezetek közötti különbségek — a szakirodalomban olvasható álláspontokkal szemben (vö. pl. FEHÉRTÓI 1982: 45, 47, SLÍZ 2011a: 26–28, 192) — nem alkalmasak arra, hogy közöttük a névvé válás folyamatát jelző fokozatokat állapíthassunk meg, s az egyes stádiumokat jelölve körülírásokról, névszerkezetekről stb. beszélhessünk.

3. Az oklevélírók szerepe a források személynévhasználatában

3.1. A normakövetéssel kapcsolatos jelenségek nem választhatók el az oklevélíró személyétől, akinek nyelvi beavatkozása a magyar személynevek nyelvi alkatán is több tekintetben nyomot hagyhatott. Ezzel a körülménnyel számolnunk kell ezért akkor is, amikor a források személyjelölő szerkezeteinek névhasználati értékét igyekszünk felderíteni. Az oklevélírók beavatkozását elsősorban az oklevélben rögzíteni kívánt személy megnevezései (és ezzel összefüggésben az

alkalmazott szerkezetsablonok) közötti választás, illetőleg bizonyos latinizálási szokások vonatkozásában emelem ki, és nem foglalkozom e helyütt a más nyelvi szinteken (például a hangjelölés terén) érvényre jutó oklevélírói befolyással.¹⁵

Az oklevélíró szerepének megértéséhez mindenkor szem előtt kell tartanunk azt a sajátos szituációt, amelyben ezek az írásművek születtek. Ezt a szituációt HOFFMANN ISTVÁN így jellemzi: „Az oklevelek keletkezési körülményei és megírásuknak a követelményei olyan nyelvpszichológiai helyzetet teremthettek a nótáriusok számára, amelyben nyelvi tudatuk állandóan két vagy adott esetben több nyelv között mozgott és közvetített.” (2004: 13). A rendelkezésünkre álló források ilyen értelemben tehát a két-, illetve kevertnyelvűség sajátos (az írásbeliségben jelentkező) reprezentációinak tarthatók, ahol azonban a kevertnyelvűség közel sem kiegyenlítően érvényesül, minthogy minden esetben az idegen nyelv (a latin) dominanciája határozza meg (SZENTGYÖRGYI 2010: 33).

A kevertnyelvűség sajátos eseteit képviselik azok az adatok, amelyek a latin írásmű megfogalmazójának téves nyelvváltása miatt a latin anyaszövegbe iktatott magyar személynéven vulgáris nyelvi ragot tartalmaznak. Anonymus a fejedelmi birtokadományozásokat előadva nem egyszer használ például részeshatározó-ragos személynévformákat: „dux Arpad dedit terras multas, diuersorum locorum cum suis habitatoribus, *Edunec* et *Edumerne*” (SRH. 1: 14, ÁSz. 268), ahol a ragos formák a *dedit* állítmány vonzataként állnak. A Váradi regestrum egyik jogesetében pedig nagy számú tárgyragos személynevet rögzített a lejegyző a nyelvváltás során elkövetett hibájának köszönhetően: 1216/1550: Tunc et Legyn castrenses Bichorienses de villa Gyan, coadiuuantibus Luca principe exercitus, et Matthia Centurione, impecierunt Libertinos *Forcos* et *Kelemen s. Iseput, Bulsuhut, Chimont, Sashat, Meduet, Ilobarut*, hos omnes cum filijs suis. Item *Belat, Egidut, Tadeusut* pro conciuibus suis (JAKUBOVICH–PAIS 1929: 84); ebben a szövegrészletben az *impecierunt* ’megvádolták’ állítmány vonzataként állnak ugyanis a magyar tárgyragos alakok.

BALÁZS JÁNOS meggyőző érvelése szerint mindennek a háttérben az a körülmény áll, hogy noha a nótáriusoknak a középkori oklevelek szövegét latinul kellett megfogalmazniuk és leírniuk, de a törvénykezési eljárás és általában a hivatali ténykedés során latinul nem tudó magyar vagy más Duna-táji vulgáris nyelvű laikusokkal is szükségszerűen érintkezniük kellett. S ezekben a helyzetekben a nótáriusok feladatai közé tartozott az anyanyelvi tolmácsolás is (1989: 102). A fenti „hibrid szövegek” pedig BALÁZS JÁNOS szerint arról tanúskodnak,

¹⁵ Noha természetesen nyelv- és névtörténeti szempontból annak a kiderítését is éppoly fontosnak tartom, hogy egy-egy okleveles helynévi vagy személynévi adat mennyire hűen őrizte meg a helyi kiejtést, vagy mennyiben tükrözi inkább az oklevélíróét (vö. KÁZMÉR 1956: 424), hiszen ennek ugyancsak lényeges további konzekvenciái lehetnek. Minthogy azonban ez a kérdés a személyjelölő szerkezetek névhasználati értékét valójában nem érinti, az itt tárgyalt problematika szempontjából nem releváns.

hogy „az eredetileg megfogalmazott előzmények nyomai nemcsak a birtokadományozásokról kiadott latin oklevelekbe és az ezekre támaszkodó történeti forrásokba, hanem a bírósági jegyzőkönyvek latin szövegébe is még a XIII. század fordulóján is beszüremkedtek. Eszerint magyarból latinra, valamint latinból magyarra való szóbeli tolmácsolgatásra nálunk a középkor századaiban változatlanul szükség volt, s e gyakorlat mindvégig töretlenül fennmaradt.” (i. m. 104).

Ahhoz, hogy az írott források képviselte kétnyelvű közegben a vulgáris nyelvi elemek használati szabályaihoz közelebb férközhessünk, az idegen nyelvű szövegekörnyezet tanulmányozása elengedhetetlen feltétel. A latin nyelvű források szövegvizsgálatának fontossága nem új gondolat a nyelvészeti szakirodalomban: a magyar szórványelemek kapcsán a szűkebb és tágabb kontextus sokszempontú értékelésének jelentőségére jó néhányan felhívták már az eddigiekben is a figyelmet (lásd pl. BALÁZS 1980: 290–291, 317–322, 1989: 101–103, BENKŐ 1995: 404, 2003: 70, HOFFMANN 2004, SZÓKE 2006, 2008, 2013, SZENTGYÖRGYI 2010: 35, KENYHERCZ 2013a, 2013b stb.), a kontextusvizsgálat révén ugyanis a szórványok névtörténeti, nyelvtörténeti és történettudományi értékelése egyaránt pontosíthatóvá válik. Ezek a célok és alapelvek vezetnek a továbbiakban akkor is, amikor az ómagyar kori személynévhasználat vitás kérdéseit igyekszem ily módon megvilágítani.

A források személyjelölő elemeinek használatában megnyilvánuló sajátosságokat többnyire az oklevélírók tudatos törekvéseként értékelhetjük, amely — mint erre már a korábbiakban is utaltunk — a lejegyzésben érvényesülő egységesítő szándékban, hivatali normatörekvésben is megmutatkozik.¹⁶ Az oklevélírók tudatossága valójában két tényező egyidejű jelenlétére épül: egyrészt arra az európai oklevélírói gyakorlatra, amit a nótáriusok hazai és külföldi képzésük során elsajátítottak, másrészt pedig az oklevelek elsődleges jogbiztosító szerepére (vö. ehhez HOFFMANN 2004: 13–14). Mindezeknek a körülményeknek az együttes jelenléte pedig a személynév-történeti kutatások számára azzal a következménnyel jár, hogy az egyes nyelvi elemek (köztük személynevek) nyelvhasználati értékét is összetettebben kell értékelnünk, és kíséreltet kell tennünk arra, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteit elemezve leválasszuk azt a réteget, amely az oklevélíró nyelvi lenyomatát őrizheti, arról, amely a helyi névhasználatot kifejező formákat tartalmazza. Ennek eredményessége persze sok tényezőtől függ, ahogyan ezt az alábbiakban látni fogjuk.

3.2. Az oklevélírói beavatkozást már rögtön a *n é v v á l a s z t á s b a n* tetten lehet érni. Többször utaltunk már arra, hogy a személyek megjelölésére egy-

¹⁶ A tudatosság mellett persze számolnunk kell bizonyos fokú ösztönösséggel, véletlenszerűséggel is a megszővegezésben, ami elsősorban „az oklevél-fogalmazó nyelvtudati bizonytalanságából” fakad (vö. HOFFMANN 2004: 14). Anonymus kapcsán véli úgy BENKŐ LORÁND, hogy a szerző „tudós latinsága és anyanyelvi bázisa nemegyszer ütköztek és keveredtek” egymással (1996: 237).

idejűleg a régiségben is több névforma (és névfajta) lehetett használatban.¹⁷ Azt, hogy ezek közül az adott oklevélben éppen melyikkel vagy melyekkel azonosították a jogesetben szereplő egyént, részben nyilvánvalóan az „adatközlő” választásától függött, de azt, hogy egy-egy ilyen esetben mi tekinthető az illető tényleges közlésének, és mi az, ami inkább az oklevél megszövegezőjének a választása volt, sajnos ma már nemigen dönthető el. A szöveg fogalmazója a név választással egyidejűleg azt a szerkezetsablont is megválasztotta, amellyel az adott névformát az oklevél latin nyelvű szövegébe beillesztette.¹⁸ Konkrét példával megvilágítva ez azt jelenti, hogy ha egy adott személyt például referáló néven *János*-nak (és ennek nyilván valamely affektív származékával például *Jani*, *Jankó*, *Jancsi* stb. formában) neveznek, és visel emellett egy sajátosságjelölő szerepű *Kobzos* névformát, illetőleg egy szintén sajátosságviszonyt kifejező *Szabadi* ’Szabadi településre való’ megjelöléssel is meghatározzák, az ő okleveles említések a szövegező ezek közül élhet csupán egynek a kiválasztásával (ez többnyire a referáló név — ahogyan ezt a fentiekben láttuk —, amit egyházi név esetén ráadásul latin megfelelővel „standardizálva” volt szokás visszaadni: *Johannes*), de összekapcsolhat közülük kettőt (1326/1326: *Johannes dictus Kobzus*, A. 2: 248) vagy akár hármat is (1327: *Johanne dicto Kobzus de Zobody*, A. 2: 274).

Arra, hogy az egyének okleveles említéseiben szereplő variációk mögött esetleg az oklevélíró egyéni döntései állnak, a szakirodalom is több ízben utalt (vö. pl. SZABÓ 1954: 8, KÁLMÁN 1961: 30–32, 1989: 69, FEHÉRTÓI 1969: 51–52, SZENTGYÖRGYI 2010: 37, 39, KENYHERCZ 2013b). Azzal viszont kevésbé érthetünk egyet, hogy ezt — mint FEHÉRTÓI KATALIN véli (i. m. 51) — a nótárius „ízlése” befolyásolta volna. Sokkal inkább tartható ebben a kérdésben SZENTGYÖRGYI RUDOLF álláspontja, aki szerint abban, hogy egy-egy konkrét esetben milyen oklevélírói döntés született, elsősorban névszerkezeti és névhasználati kérdések lehettek a meghatározók (i. m. 37).

¹⁷ Természetesen ezek közül csak némelyek jutottak el az írásbeli rögzítés szintjére, ezért nemigen tudok egyetérteni BENKŐ LORÁND véleményével, aki szerint „Föl kell tennünk (...), hogy az írásbeliség a létező és élő formákat ebben az időben is h i á n y t a l a n u l rögzítette” (1949a: 4, 17, én ritkítottam: T. V.). Abban igaza van BENKŐnek, hogy az írás a szóbeliségben is élő névformákat rögzített, abban a kérdésben azonban már más véleményt képviselek, hogy ezeket az élő névformákat egy-egy személyre vonatkozóan az írás hiánytalanul rögzítette volna. Ahogyan a mai jogi írásbeliség sem így jár el, miért kellene mást elvárunk a középkortól. A névhasználat hivatalos és nem hivatalos színtereinek különbségét ALEKSANDRA SUPERANSKAYA abban látja, hogy míg a beszélt nyelvben (a nem hivatalos szinteken) egy-egy személyt elegendő volt egy-két névvel megjelölni, a hivatalos szituációkban három vagy még több komponenssel azonosították (1995: 814). Arra, hogy a személyek azonosítására a szerkezetsablonokban használt tulajdonnévi elemek a beszélt nyelv szintjén is használatban lehettek, a továbbiakban részletesen is kitérek.

¹⁸ A név választás SZENTGYÖRGYI RUDOLF felfogásában az oklevél megszövegezőjének előzetes tevékenysége, amely megelőzi a konkrét nyelvi elem szövegbe illesztésének eljárását (2010: 37). Noha ezeket a fázisokat az elemzés során elvileg valóban szétválaszthatjuk egymástól, e két lépés tudati-mentális idősjka a valóságban megítélésem szerint teljesen egybeeszik.

3.3. Az oklevélírói tudatosság és mögötte valamiféle hivatali normatörekvés megnyilvánulásaként értékelhetők az oklevelekben megfigyelhető latinizálások különböző formái. A latinizálás terminus alatt fogom egybe mindazokat a jelenségeket, amelyek a személynévformák latinra fordításában (pl. *Nagy – Magnus*) vagy pedig a latin megfelelőjük használatában (pl. *István – Stephanus*) öltenek testet. Az oklevelek latin nyelvű személynévhasználatát tanulmányozva azonnal szembetűnik, hogy bizonyos típusú névfajták jóval gyakrabban szerepelnek ilyen alakban, mint mások, aminek a háttérben az áll, hogy bizonyos nevek „irodalmi szintű”, írásbeli formáit a korabeli norma szerint latinositott alakban volt szokásos vagy éppen kötelező rögzíteni (BENKŐ 1995: 405–406). E vonatkozásban teljesen egyetérthetünk HOFFMANN ISTVÁN álláspontjával, aki úgy véli, hogy „a latin oklevélszövegek korabeli szerkesztési szabályai bizonyára ezt kötelezően el is várták a nótáriusoktól” (2004: 17). Ez pedig egyúttal azt is igazolja, hogy a forrásokban (oklevelekben, gesztákban) szereplő nevek latin vagy latinositott formái mögött is feltétlenül kereshető, sőt keresendő az anyanyelvi háttér (BENKŐ 1996: 224).

3.3.1. A latinizálások egyik fő típusaként a személynéveknél is — csakúgy, mint a helynévi szórványok latin szövegbe történő beillesztésének módjai között (vö. ehhez HOFFMANN 2004: 15–38, SZENTGYÖRGYI 2010: 39–42, SZÓKE 2013: 59–74) — a névfordításokat jelölhetjük meg. Ez a személynévek esetében elsősorban a sajátosságjelölő névfajták egyedeit érinti tekintve, hogy ezek közszoói azonosíthatósága a fordításhoz jó alapot nyújtott, s körükben — a források tanúsága szerint — is előnyt élveztek a latinra fordítás szempontjából bizonyos külsődleges tulajdonságjegyeket, foglalkozást, nemzetiséget kifejező névformák. A 14. századi, *dictus*-os szerkezetsablonnal rögzített személynévi adatok („megkülönböztető nevek”) vizsgálatából FEHÉRTÓI KATALIN arra az eredményre jutott, hogy a latinra fordított névalakkal megjelölt személyek körében az öt leggyakoribb között négy külső tulajdonságra utaló (*Magnus* ’nagy’, *Rufus* ’vörös’, *Parvus* ’kis’, *Niger* ’fekete’) és egy etnikai hovatartozást (*Sclavus* ’szláv’) megjelölő név szerepel (1969: 46). Ezek mellett azonban igen változatos azoknak a szemantikai tartalmaknak a köre, amelyek a latin fordításban (vagy abban is) megjelenő személynévekben tükröződnek; tulajdonságjelölők például az 1302: *Nicolaus Magnus* (A. 2: 2: 166), 1334: *Johannes Niger* (A. 3: 116), 1389: *Dionisius claudus* (’sánta’, Zs. 1: 97), 1389: *Stephanus Rufus* (Zs. 1: 106), 1449: *Fabianus bonus* (’jó’, N. FODOR 2010a: 29), 1449: *Matas cecus* (’vak’, i. h.) személynévek; foglalkozásra utalnak az 1449: *Matias carpentator* (’ács’, i. h.), 1468: *Martinus faber* (’kovács’, i. h.), 1449: *Paulus sartor* (’szabó’, i. h.); etnikai hovatartozásra pedig az 1324: *Johannes Polonus* (’lengyel’, A. 2: 143), 1349: *magistri Laurencii sclavi* (A. 5: 399), 1460: *Johanne Valaho* (’oláh’, N. FODOR 2010a: 29) alakok. (A latin fordításban jelentkező személynévek szemantikai sokszínűségéhez lásd még FEHÉRTÓI 1969: 46–49, N. FODOR 2010a:

29–30, SLÍZ 2011a: 231–233.) Ezek a latinra fordított sajátosságjelölő névformák a középkor végének okleveleiben már meglehetősen periférikus jelenségnek számítanak: a magyar alakok használata ekkorra lényegében egyöntetűvé válik (vö. FEHÉRTÓI 1968: 326, GULYÁS 2007: 152, 2009: 47).

Abban, hogy egy-egy személy megjelölésében a magyar vagy a latinra fordított formával élt-e a lejegyző, határozott szabályokat nemigen figyelhetünk meg. Többen is fölvetették ugyan azt a lehetőséget, hogy az eltérő nyelvi megformáltság mögött esetleg eltérő névszociológiai érték rejtőzik (lásd pl. FEHÉRTÓI 1969: 49, HORVÁTH 2006: 9), ennek azonban éppen maguk a nyelvi adatok ellentmondani látszanak. A felvetés lényegét röviden a következőkben foglalhatjuk össze. FEHÉRTÓI KATALIN egy valóban érdekes ötlettől vezetve párhuzamba állította a személynevek kapcsán megfigyelhető latinizálási szokásokat a helynevek latinra fordításával, s ennek alapján azt a konklúziót fogalmazta meg, hogy „A közsájon forgó, állandónak mondható magyar helyneveket az oklevélírók soha nem fordították le latinra; ezeket a nép csak magyaros formájukban ismerte, latinra fordítva meg sem értették volna. Talán azokat a magyar megkülönböztető elemeket is, melyeknek hasonló jelentésű latin megfelelőjük is használatban volt az okleveles gyakorlatban, a személy környezete adta, s így általánosan ismert nevek voltak, nem pedig az oklevélíró alkalmi ötletéből születtek. A magyar nyelvi forma tehát a megkülönböztető elem társadalmi érvényének szilárdabb voltára, a latin nyelvi pedig a megkülönböztető elem alkalmi jellegére látszik mutatni.” (1969: 49). Azt az elgondolást, miszerint a latin nyelvű megkülönböztető elemek inkább alkalmi jellegűek voltak, amit a szkriptor írt az „egyénnév” mellé a birtokösszeírások során, s amelyek magyar megfelelői a szóbeliségben nemigen voltak személynévként használatban, N. FODOR JÁNOS is vitatja, ám ezeket a latin nyelvű lexikális egységeket végső soron — mégiscsak engedve egy bizonyos pontig a fenti felvetésnek — ő maga is „névkiegészítő” elemekként határozza meg, és a szerkezeteket „az írásbeliséghez köthető alkalmi jellegük”-re hivatkozva a körülírások közé utalja (2010a: 23–24). Én magam úgy vélem, hogy ezeknek az elsősorban FEHÉRTÓI-tól származó, de részben N. FODOR által is felkarolt gondolatoknak a névszociológiai érvényessége erősen vitatható, amint ezt az alábbiakban tételesen is igyekszem igazolni. Már itt is megjegyzem ugyanakkor, hogy az efféle jelenségek magyarázatában egy lényeges tényezővel feltétlenül számolnunk kell (és ezt FEHÉRTÓI, de részben még N. FODOR is elmulasztja): a már sokat emlegetett oklevélírói tudatossággal, valamint az ezzel szerves összefüggésben lévő szabály- és normakövető magatartással. Ez a „humán” (vagy még inkább: hivatali) tényező pedig komoly súllyal veendő figyelembe minden itt tárgyalt kérdés kapcsán.

A *Niger*, *Rufus*, *Parvus*, *Sartor* típusú latin személyjelölőknek a magyar *Fekete*, *Vörös*, *Kis*, *Szabó* formákkal megegyező használati értékét világosan igazolhatja az az egyáltalán nem szokatlan jelenség, amikor egyazon személy okle-

vélbeli említéseiben használják a lejegyzők hol a magyar, hol a latin formát; vö. pl. 1324: *magister Johannes polonus* (A. 2: 143), 1324: *Johannes dictus Lengen* (A. 2: 171), 1326: *Thoma Rufo ~ Thoma dicto Werus* (FEHÉRTÓI 1969: 49), 1468: *Johannes lanifex*, [1468 u.]: *Johannes Chapo* (N. FODOR 2010a: 29), [1468 u.]: *Gregorius sartor*; *Andreas sutor*, 1468: *Gregorius Zabo*; *Andreas varga* (i. h.) (az efféle párhuzamokhoz az idézett forrásokon túl lásd még SLÍZ 2011a: 184, 197).¹⁹ SLÍZ MARIANN ezekre támaszkodva tartja megalapozatlannak azt a feltevést, hogy „akár a latin, akár a magyar alak állandóbb lenne a másiknál”, ahogyan arra sem következtethetünk véleménye szerint pusztán a lejegyzés nyelvéből, hogy volt-e ezek mögött a nevek mögött élőszóbeli névhasználat (2011a: 232). Valóban nem. Az itt látható váltakozásból ugyanis csupán annyit valószínűsíthetünk (ennyit azonban megítélésem szerint bizonyosan), hogy a magyar és a latin formák használati értéke azonos lehetett. Arra pedig, hogy ezt miképpen adhatjuk meg, a források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai jellemzőit taglalva rövidesen visszatérek.

Egy tanulságos megfigyelés viszont még feltétlenül idekíváncozik: noha nem tudjuk, mi inspirálta a nótáriusokat a nevek magyar vagy latin nyelvű rögzítésében, az a tapasztalatunk, hogy sokkal inkább a nagyobb frekvenciájú névformákat (*Nagy, Kis, Vörös*) örökítették meg latinra fordítva, a ritkábbakat (*Nyakas, Lopó*) pedig vulgáris nyelven rögzítették, ami talán arra mutat, hogy mindez esetleg összefüggésben állhat az írnokok műveltségével, nyelvtudásával is (SLÍZ 2011a: 232–233). MEZŐ ANDRÁS a Várdai-birtok 16. századi jobbágyneveit vizsgálva arra is felhívta a figyelmet, hogy bizonyos sajátosságjelölő személyneveknél meg éppenséggel a magyar forma használata a szokatlan, és a latin mutatkozik az általánosnak még ebben a viszonylag kései időszakban is (1970: 27–28). Ezek a körülmények aligha tekinthetők véletleneknek, s minden bizonnyal szerves összefüggésben állnak az oklevélírói (normatív) gyakorlattal.

3.3.2. A személynevek nagyobb részét a latin nyelvű iratokban úgy jegyezték le, ahogyan azok a magyar ajkakon, a közhasználatban vélhetően funkcionáltak (pl. 1138/1329: *Muncas*, ÁSz. 571, 1230: *Vduorus*, ÁSz. 773), az egyházi eredetű nevek azonban a kezdetektől fogva rendre (mondhatni szabályszerűen) a *l a t i n m e g f e l e l ő j ü k k e l* használatosak a források szövegében (pl. 1113: *episcopus Laurencius Chanadiensis*, ÁSz. 483; 1134: *testes ... Benedictus custos*, ÁSz. 112; 1156: *testes ... Stephanus Sunadiensis electus*, ÁSz. 728). (Erre a kettősségre a szakirodalomban is gyakran történik utalás; vö. pl. MOÓR 1936: 51, BENKŐ 1950: 18 stb.)

¹⁹ Ezeket a párhuzamos megfeleléseket látva N. FODOR JÁNOS is úgy foglalt állást — a fent bemutatott véleményétől eltérően —, hogy nincs okunk arra, hogy ezeket a variánsokat ne fogadjuk el valóban élő névformáknak, de még az olyan esetekben sem lehet kizárni a magyar névhasználatot, ahol csakis latin formában adatolható a név, különösen ha ezt a későbbi öröklődése egyértelműen bizonyítja (2010a: 30).

A referáló nevek latin alakban történő okleveles rögzítése mint a latinizálás másik fő típusa ugyanakkor nemcsak az egyházi (bibliai, mártírológiumi) nevek kapcsán jelentkezik, hanem találkozunk ezzel a gyakorlattal (szövegbeillesztési eljárással) olykor a világi nevek alakját érintően is: pl. *Arpadius*, *Farkasius* (vö. ÁSz.) A *Farkas* személynév latinizált *Farkasius* alakja ráadásul olyan feltűnően gyakori volt az Árpád-korban (az ÁSz. három hasábon keresztül közli az adatait, szemben más állatnévi lexémát tartalmazó személynévek alig egy-két előfordulásával), hogy joggal gyanakodhatunk arra, e megfelelés mögött speciálisan ennek a névformának a használatát befolyásoló minta állhatott. Ez a lehetőség — a már az Árpád-kori kis személynévtár adatai kapcsán is szembeötlő aránytalanságot érzékelve — FEHÉRTÓI KATALINban is felmerült, s a név gyakoriságát kapcsolatba hozhatónak gondolta István király feleségének, Gizellának a nevelője, Szent Wolfgangus regensburgi püspök tiszteletével, illetve általánosabban a német *Wolfgangus* névvel, s a *Farkas* névformát ennek fordításaként értékelte (1997: 75).²⁰ KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND ezt megelőzően szintén utalt arra, hogy a *Farkas* név elterjedését talán befolyásolhatta a véletlen jelentésbeli találkozási a mártírológiumban is szereplő *Wolfgangus* személynévvvel (1954: 380), s az ezzel való azonosítása eredményezhette a magyar névalak gyakori latinizálását is. További támogató érvként szolgálhat a — németek között egyházi névként is népszerű — *Wolfgang* névnek a vele azonosítható *Farkas* használatát ösztönző hatására az az adalék, hogy a *Farkas* név elsősorban ott őrződött meg mindmáig, ahol a középkortól fogva folyamatos volt a magyar–német nyelvi érintkezés (B. GERGELY 1999: 219).

A személynévek latin alakban való használata azzal a fontos előnnyel járt, hogy szabályszerű deklinálhatóságuk révén a névalakok könnyen beépíthetők voltak a latin mondat szerkezetébe (HOFFMANN 2004: 17, SLÍZ 2006: 178). Az egyházi nevek (és részben mások) efféle „standardizálása” sok egyező vonást mutat a patrocíniumi eredetű településneveknek mint jellegzetes helynévtípusnak a sajátosságaival. Ez a névtípus ugyanis az oklevelek tanúsága szerint latin nyelven tűnik fel az írásbeliségben; vö. pl. 1332–1337/PR.: *Johannes sacerdos de Sancto Adriano* (Bihar vm.), 1329: *de S. Andrea* (Abauj vm.), 1338–1342: *de Sancto Demetrio* (Arad vm.), 1285: *de Sancto Dyonisio* (Baranya vm.), 1276/1641: *de Sancto Georgio* (Bars vm.), 1287: *p. Sancto Ladislao* (Bodrog vm.) (az adatokat lásd KMHsz. 1.); s a magyar alakokkal szembeni dominanciájukat a

²⁰ Megítélése szerint csak abban az esetben lehetünk biztosak a *Farkas* személynév állatnévi eredetében, ha az — a név vonatkoztatás példájaként — a *Medve* névvel együtt apát és fiát vagy testvéreket jelöl meg (FEHÉRTÓI 1997: 75). Erre a minden bizonnyal asszociációs névadásra a Tihanyi összefírásban láthatunk is (testvérek neveiben) példát: 1211: *In villa Supoc vdornicij ... filius Laurentii, Zemdij cum filiis suis Forcos, Medue* (ÁSz. 301).

névhasználat ezen közegében hosszú ideig megőrzik.²¹ Aligha lehet kétséges, hogy a *Péter*, *György*-féle személynévek és a *Szentpéter*, *Szentgyörgy*-féle településnevek feltűnően gyakori latin nyelvű használatát azonos tényezők határozták meg: a latin formák hosszan elhúzódó fölénye az oklevélírók műveltsége mellett arról is tanúskodik, hogy ezek a nevek — amint arra HOFFMANN ISTVÁN is utalt — „egy magasabb, írásbeli norma által is támogatott megnevezéseknek számítottak” (2004: 26).²²

A probléma ugyanakkor az itt látottnál megítélésem szerint még összetettebb, s erre akkor derül fény igazán, ha azt a kérdést is feltesszük, hogy mi is volt az a magyar nyelvű személynévforma, aminek a latin megfelelőjeként a *Petrus*, *Jacobus*, *Johannes* stb. feltűnik az egyének oklevélbeli megjelölésében. Ezt a kérdést ugyanis nem tudjuk egyértelműen és minden tekintetben megnyugatóan megválaszolni, s legfeljebb a (valamelyest megalapozott) sejtéseinknek adhatunk hangot akkor, amikor azt gyanítjuk, hogy nemcsak az alapneveket, azaz a *Péter*, *Jakab*, *János* névformát volt szokás a korszak jogi írásbeliségében ekképpen standardizálni, hanem a *Pete*, *Pető*, *Ják*, *Jákó*, *Jan*, *Jankó* stb. származékneveket is. E felvetést az alábbiakban néhány érveléssel szeretném megtámogatni.

Mindenekelőtt azoknak a személynév szerkezeteknek a vallomására támaszkodhatunk, amelyek a latin *Petrus*, *Johannes* típusú névalakkal összekapcsolva azok valamely származéknevét (*Petőc*, *Jankó*) tartalmazzák az illető személy megjelölésében. Az ilyen módon, a *dictus*, az *alio nomine* vagy más hasonló szerepű latin elem segítségével összekapcsolt nevek (pl. 1293: *Petrus dictus Petheuch filius Petri*, ÁSz. 632, 1366: *Johannem dictum Janko*, FEHÉRTÓI 1969: 98)²³ jóvoltából a névhasználat különböző szintjeit: az élőszóbeli, valós használatú és a hivatalosan, az oklevél számára az oklevélíró által — a normához igazodva — életre hívott névalakot egyaránt tetten érhetjük. Ezek az adatok arról tanúskodnak tehát, hogy például a latin *Petrus*-ból csonkított *Petr-*, *Pet-* tőből való személynévi származékokat egységesen a *Petrus*-szal latinizálták a korabeli oklevélírói gyakorlat szerint. Ez persze nyilvánvalóan csak azzal a feltétel-

²¹ A névtípusról az utóbbi években több magyar és angol nyelvű tanulmányt is közzé tettem, s ezek mindegyike érintette e sajátos kultúrnév típus latin nyelvű feltűnését az okleveles forrásokban (lásd pl. TÓTH 2007, 2011a, 2012a, 2012b; a nemzetközi összefüggéseikhez pedig 2011b). De hasonló az itt idézett jelenség ahhoz is, amit más típusú helynevek latinizálása kapcsán tapasztalhatunk: a *Agria* 'Eger', *Nova villa* 'Újfalú' típusú okleveles említések beszélt nyelvi használatáról természetesen szó sem lehet.

²² Némileg eltérően ítéli meg az efféle elnevezések névhasználati körülményeit legújabb írásában SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2013: 161–163).

²³ Néhány további példa ebből a körből: 1306: *Petrus filius Petri dicti Petune* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1324: *Petrus filius Petri dictus Pethyz* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1346: *Johannes filius Petri dicti Peturnye* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1397: *Pauli Paka dicti* (FEHÉRTÓI 1969: 123), 1398: *Petro Peter dicti* (FEHÉRTÓI 1969: 125), 1347/1394: *Nicolaum alio nomine Mysich nominatum* (Z. 1: 449), 1318: *Stephanus filius Stephani dictus Chepe* (RÁ CZ 1956: 138)

lel képzelhető el, ha a *Petenye*, *Petk*, *Pete*, *Pető*, *Petőc*, *Péter* stb. névformák összetartozása egymással, és főleg a latin *Petrus*-szal a szinkrón névhasználatban, de legfőképpen az oklevélíró névtudatában (névkompetenciájában) világos volt.²⁴

További támogató érvként hozhatjuk fel azokat az említéseket, amelyekben testvéreket jelöl meg az oklevélíró olyan módon, hogy az egyiket a latin alapnévvel határozza meg, a másikat pedig annak valamely származéknevével: 1322: pro *Paulo* et *Pousa* fratribus ipsorum (A. 2: 43), de még nagyobb információértéket hordoznak számunkra azok az adatok, amelyek éppenséggel ugyanazzal a latin alapnévvel említik a testvéreket: 1313: *Ladizlao* as alio *Ladizlai* filijs suis (A. 1: 301), 1333: *Jacobus* et alter *Jacobus* fratres sui (A. 3: 22).²⁵ Ezek az adatok ugyanis még egyértelműbben utalnak arra, hogy a testvérek vagy ugyanazon alapnév két származéknevét viselték (tehát például *Jákó* és *Jakucs* néven ismerte őket a szűkebb közösségük), vagy az egyiküket az alapnévvel (*Jakab*), a másikat pedig ennek valamely származéknevével nevezték a szóbeliségben. A források mindkét lehetőségre szolgáltatnak analóg példákat; 1303: *Kathow* és a testvére: 1343: *Katouch*, *Kathok* (BERRÁR 1952: 33, RÁ CZ 1956: 135); 1202–1203/1500 k.: Villa Bodol ... vdornicorum hec sunt ... Agus cum quatuor, ex quibus Boda cum tribus filius, *Bodos*, Orod, *Bodamer* cum duobus (ÁSz. 133).

Néha még az oklevélíró hibájából is nyerhetünk a latinizálási szokásokra vonatkozó információkat. HORGER ANTAL hívta fel a figyelmet arra az esetre, amikor egy *Gegus*-ként, illetve egy *Gegew*-ként nevezett személyt a szkriptor más oklevelekben egyaránt *Gregorius*-ként standardizált, pedig a *Gegus*, *Gegew* személynévforma nem tartozik a *Gregorius* családjába, nem annak származékneve, hanem — ha elfogadjuk a szokásos magyarázatát — a *gége* főnévből alakult magyarázott magyar képzőkkel. „Az a körülmény, hogy egy-egy oklevélíró barát egy *Gegus* és egy *Gegő* nevű magyar embert a latin nyelvű oklevélben *Gregorius*-nak írt, csak annyit bizonyít, hogy ők a z t h i t t é k, hogy ezek azonosak a lat. *Gregorius* névvel.” (HORGER 1934: 77). Ez a megfigyelés attól függetlenül nagyon lényeges, hogy az adott etimológiai magyarázat éppenséggel elfogadható-e vagy sem (ebben a kérdésben nem is mernék állást foglalni), mert azt jel-

²⁴ Hasonlóan értékeli a jelenséget SLÍZ MARIANN is, bár ő a név és névváltozat viszonyára, valamint a képzett neveknek az alapnévtől való önállósodására helyezi inkább a hangsúlyt (2008a: 125, 2011a: 53, 55)

²⁵ További hasonló adatokhoz lásd még GALAMBOS 1942: 44, FEHÉRTÓI 1981: 5–6, HAJDÚ 2003: 108, SLÍZ 2011a: 54 stb. És hogy még egy nevezetes példát is kiemeljünk az érintettek közül: Hunyadi Jánosra és az öccsére egyaránt *Johannes* megjelöléssel utalnak a krónikák (HAJDÚ i. h.). Esetükben sem arról lehet vélhetően szó, hogy mindkettejüket *János*-nak hívták. (Az olyan adatok ugyanakkor, mint az 1567: Kupa *Petre*, akinek a testvére is *Petre*, arra intenek bennünket, hogy az ómagyar kor személynévhasználatának egyes kérdéseiben csak igen nagy óvatossággal foglajunk állást. HAJDÚ MIHÁLY egyébként ezeket az eseteket a névhez való sajátos ragaszkodással magyarázza, 2002: 50.)

zi, hogy közszoí eredetű személynévi formát is vonhattak tévesen az oklevélírók (valójában analogikus vagy hasonlósági alapon) egy-egy latin személynév családja. És alátámasztja továbbá azt is, hogy nemcsak az alapnevek, hanem a származéknevek latinizálása is a legtermészetesebb, normakövető oklevélírói magatartás volt ebben a korszakban. Ez a norma természetesen nemcsak a hazai jogi írásbeliség gyakorlatát jellemezte, hanem ugyanezt tapasztalhatjuk Európaszerte: a német személynévhasználatban például a *Johannes* alapnévből („gyökérből”) alakult *Johann*, *Hannes*, *Hans* stb. származékneveket az egyházi és jogi iratokban rendre a „hivatalos” *Johannes* alapnévvel rögzítették (SAARELMA 2013: 152), de megfigyelhetjük ezt a kettős névhasználatot a szláv személynévrendszerek kapcsán is (SUPERANSKAYA 1995: 813).

Arra vonatkozóan, hogy mikor éltek az oklevélírók a latinizálás eszközével, és mely esetekben kezelték ezt „nagyvonalúan”, nehéz lenne szabályokat felállítani. SLÍZ MARIANN ebben semmiféle szabályosságot vagy következetességet nem lát, csupán annyit szögez le — s véleményével egyet is érthetünk —, hogy a származéknevek megjelenése bizonyára az élőszóbeli névhasználatnak az oklevelekbe való beszűrődését jelzi, szemben a tipikusan latinizált formában használt alapnévvel (2011a: 138). KÁLMÁN BÉLA pedig az 1522. évi dézsmalajstromok személynéveit tanulmányozva jut arra a megállapításra, hogy noha bennük a keresztnevek rendre latinosított alakjukban szerepelnek, a szláv nevek viszont — minthogy ezeket nem tudták latinosítani — eredeti alakjukban jelennek meg a lajstromokban (1961: 23–24). Noha ez a megfigyelés az esetek többségére nézve valóban érvényesnek fogadható el, egyes források adatai mégis ennek éppen az ellenkezőjéről, a személynév más nyelvbéli megfelelőjének nagyon is tudatos használatáról árulkodnak. A *Csépán* személynév genitívuszi használatát mutató adatok (vö. 1267: *Terra Chepani*, 1342: *Chepanfalwa*, KÁZMÉR 1970a: 288; 1307: *Villa Chepani*, *Chepanfalua*, i. m. 277–278) például világosan jelzik, hogy az oklevélíró számára a név idegen (szláv) eredete egyértelmű volt, sőt az utóbbi településre vonatkozó 1295: *Villa Stephani* adat még azt is tanúsítja, hogy a nótárius a név más nyelvbéli megfelelőivel is tisztában volt (vö. HOFFMANN 2004: 34).

Azt is valószínűsíteni lehet továbbá, hogy az alacsonyabb társadalmi állásúak pontos rögzítésére nem fordítottak annyi gondot a szkriptorok, mint a felsőbb körökhöz tartozókéra, ezért a róluk szóló feljegyzések gyakrabban is őriznek magyar nyelvű névformákat. A latinosítás eszközét az oklevélírók a felsőbb rétegbeliek nevesítésekor ugyanakkor szinte kötelező érvénnyel használják. Ezzel magyarázható az is, hogy a női nevek körében az úrnőnevek túlnyomó többségét latin alakban találjuk meg a forrásokban, a szolgálok említésében azonban szívesebben él a fogalmazó az élőnyelvi formákkal (vö. BERRÁR 1950: 68–69). BERRÁR JOLÁN a névhasználat és a magyar–latin alakok értékelésével kapcsolatban egy nagyon fontos, előremutató megfigyelést is tesz arra utalva, hogy ha a

keresztény nevek használatának kezdeteitől fogva tapasztaljuk a származéknevek jelenlétét is a névadásban, eléggé valószínűtlen, hogy a hosszú és az oklevelekben gyakori *Katerina*, *Margareta* „hivatalos” nevek helyett a mindennapi kommunikációs helyzetekben ne a már kialakult rövidebb *Katlin* ~ *Katrin* (továbbá: *Kata*, *Kató*), *Margit* (továbbá: *Margics*) alakot használták volna (i. m. 69).²⁶ Erre konkrét igazoló adatot is találunk ráadásul az oklevelekben. Egy úrnő a forrásokban egyszer *Bagych*, máskor *Magych*, illetőleg latinizált alakokban, *Magdalena* és *Margareta* néven tűnik fel. BERRÁR szerint az úrnőt feltehetőleg *Magics*-nak nevezhették a szóbeliségben, ami a *Magdalena* származékneveként élt a korban. Amikor az oklevélíró „hivatalosabb”, latinosított formában kívánta a nevet írni, ingadozott a *Magdalena* és a hasonló hangzású *Margareta* között. A *Magics* ikerítéses-elvonásos, „házi használatú” (és bizonyára affektív szerepű) változata lehet a *Bagics*, amely azonban, mint látjuk, ritkán a hivatalos iratokba szintén bekerülhetett (1960: 189). Ezek a kérdések azonban már a névszociológia területére vezetnek át bennünket.

3.3.3. A latinizálás sajátos eseteiként tekinthetünk valójában azokra a *s z e r k e z e t s a b l o n o k r a* is, amelyek az egyes személynév-fajták okleveles rögzítését szolgálják. Mivel ezekről a korábbiakban már bőven esett szó, itt csupán arra utalok ismételtén, hogy bennük éppúgy az oklevelek megszövegezőinek normatív eljárásait kell látnunk, ahogyan a latinizálás egyéb típusaiban is ez irányítható fő mozgatórugóként a nótáriusok tollát.

A fentiekben röviden összefoglalt névfordítások és egyéb típusú latinizálások megítélésem szerint a cancellisták és más oklevél-fogalmazók magas szintű nyelvi képzettségét mutatják. Ennek fényében pedig aligha fogadhatjuk el GYÖRFFY GYÖRGY vélekedését, aki a vulgáris nyelvű helynévi elemeknek az oklevelekben latinul történő említését úgy tekintette, mint pusztán véletlen, „lélektanilag indokolt” eseteket (1970: 200). A források szórványelemeire (helynevekre és személynévekre egyaránt) érdemes olyan szemmel is tekintenünk, hogy ezek az adatok „keletkezésük körülményeiből adódóan maguk is a hivatalos írásbeliség részei voltak, s így esetükben sem zárhatók ki — sőt valószínűsíthetők — bizonyos normatörekvések, egységes eljárásmódok. Biztosra vehető ugyanis, hogy a nyelv sokkal nagyobb változatosságot mutatott már régen is, mint amit az írott források tükröznek. E mögött a látszólagos homogenitás mögött pedig minden bizonnyal nem a nyelvi valóság, hanem egyéb körülmények mellett az okleveles gyakorlat normatörekvése állhatott” (KENYHERCZ 2013b: 70). Azt, hogy a latin nyelvű névhasználat tudatos törekvés eredménye, világo-

²⁶ Egyik-másik névforma használatát persze befolyásolhatta az is, hogy volt-e ennek esetleg bizonyos fokú társadalmi-szociális „kötöttsége”, vagy sem. Ahogyan a mai névhasználatban is természetesen a különféle névhangulati tényezők (lásd ehhez pl. HAJDÚ 2002: 54), ugyanígy számolnunk kell ezzel a „pszichológiai” faktorról a régi névadás-névhasználat viszonylatában is. Ezt a tényezőt BALÁZS JÁNOS a tulajdonnevek stilisztikai jellegű konnotációjának nevezi (1963: 51–52).

san jelzik azok a névkategóriák, amelyekben szinte kizárólagosnak tekinthető a latin nyelvű említés. Az e téren megnyilvánuló következetesség valószínűsíthető módon egyfajta, vélhetően a képzés során elsajátított norma következményének tartható (HOFFMANN 2004: 37, 58).

4. Fogódzók a személyjelölő szerkezetek névhasználati értékének megállapításához

4.1. Végezetül arra, a személynévtörténet szempontjából is kulcsfontosságú kérdésre igyekszem választ adni, hogy a fent részletezett általános elvek mentén haladva milyen további fogódzók lehetnek a segítségünkre abban, hogy a források személyjelölő szerkezeteinek a névszociológiai értékét megállapíthassuk. Ehhez figyelembe vehetők egyrészt bizonyos általános névelméleti megállapítások, de másrészt maguk a konkrét forrásadatok is szolgáltatnak — ha kellően differenciált módon és a korábban hangsúlyozott alapelvek szem előtt tartásával fogjuk őket vallatónak — fontos és megbízható információkat. A mai személynévhasználat jelenségeire ebben a vizsgálatban többnyire ugyancsak támaszkodhatunk (ahogyan ezt például B. GERGELY PIROSKA is hangsúlyozta, 1968: 3), ám eközben arra is tekintettel kell lennünk, hogy egyes mai névhasználati szokásokat törvényi előírások szabályoznak (mint például a családnevek kötelező öröklését), míg az ómagyar korban ilyenek még nem vagy csak másképpen (például keresztnévadáskor) kötötték az egyes személynévfajták használatát.

A névhasználati érték problematikáját vizsgálva azt kell megkísérelnünk felderíteni, hogy az oklevelekben szereplő személyjelölő szerkezetek milyen beszélt nyelvi valóságot és milyen személynévfajtákat rögzítettek. E kérdés megválaszolásában segítségünkre jönnek egyrészt az ómagyar kori források olyan személyjelölő szerkezetei, amelyek egyazon személynek a megjelölésében alkalmaztak eltérő megoldásokat; hasznunkra lehetnek másrészt a későbbi jellegzetes családnévtípusok; illetőleg számíthatunk harmadrészt a személynevet tartalmazó egykorú helynévi adatok vallomására is. Mindezeket túl bizonyos névszociológiai kérdésekhez a mai magyar személynévhasználatból levonható általános tanulságok ugyancsak támpontot jelenthetnek. Az alábbiakban ezeket a szempontokat tekintem át.

4.2. Az a körülmény, hogy ugyanazt a személyt az oklevelekben olykor változó szerkezetű típusokkal jelölik meg, nagy információértékkel bírhat a névkutatók számára, hiszen ezekből a *v a r i á n s o k b ó l* nemcsak a tényleges, élő névhasználatra vonatkozóan nyerhetünk adalékokat, hanem ilyen módon gyakran a nevek morfológiai szerkezetére is fény derül, amit egyébként a latin nyelvű szerkezetsablonok — „homogenizáló” jellegükből adódóan — szükségszerűen elfednek.²⁷ Azt például, hogy a latin *de* ablatívuszos helynévi szerkezet az esetek

²⁷ Szláv nyelvekből való példákkal illusztrálta ezt a jelenséget ZOFIA KALETA (1989: 15–16).

nagy részében vélhetően *-i* melléknévképzős helynévből lett magyar személynevet rögzített, az olyan szerkezetvariánsok jelezhetik számunkra, mint például az 1421: *Georgius dictus de Senew ~ Georgius Seney* (GULYÁS 2007: 166), 1436: *Benedictus de Sara ~ Benedictus Saray* (GULYÁS 2007: 151, 168), 1429: *Albertus dictus de Warangh ~ Albertus Warangy* (ERDÉLYI 1908: 74). A magyar *-i* képzős névforma olykor a jelölt latin szerkezetbe is beszüremkedik (vö. pl. 1351: *Dominicum de Gumbas ~ Dominicus de Gumbasi*, FEHÉRTÓI 1969: 13), amit felfoghatunk akár úgy is, hogy az oklevélíró vétett az íratlan szabályok ellen, s a nyelvek közötti váltást nem oldotta meg zökkenőmentesen (ahogyan erre már az előzőekben is láttunk példát, vö. *Edunec, Bulsuhut*). Az efféle variációk azt jelzik tehát, hogy a *de* + helynév szerkezetsablonnal *Sárai, Gombási*-féle magyar nyelvi elemet rögzített az oklevélíró. Ez a nyelvi elem véleményem szerint nem annyira melléknévi (*sárai* 'Sárára való'), mint inkább személynévi (*Sárai*) státuszú lehetett, de ennek eldöntése pusztán az ilyen variánsok alapján természetesen nem lehetséges. Ehhez más támpontokra is szükségünk van.

A váltakozás az említett megoldáson túlmenően persze úgy is jelentkezhet, hogy két különböző szerkezetsablonnal utal az oklevél lejegyzője az adott személyre: az előbb látott Gombási Domonkost például egy másik oklevélben *dictus*-szal kapcsolt szerkezetben találjuk meg (1363: *Dominicus dictus Gumbasy nobilis de Sumkerec*, FEHÉRTÓI 1969: 13, 93), ami — a latin *dictus* lexéma jelentéséből adódóan — egyértelműen jelzi e megjelölés élszóbeli használatát. Nem mehetünk el ugyanakkor említés nélkül amellett sem, hogy a forrás Gombási Domonkost egy másik helynévi szerkezet felhasználásával somkereki nemesnek mondja. Az ilyen kettős helynévi megjelölésekről FEHÉRTÓI KATALIN azt tartja, hogy a megkülönböztető elem (jelen esetben a *dictus Gumbasy* mögött rejlő névforma) a származási helyet jelöli, a másik helynévi szerkezet pedig a feljegyzés idejére vonatkozó lakóhelyet (1969: 13, ehhez hasonló jelenséghez lásd még N. FODOR 2004: 36 is). Ennek valószínűségét itt nem firtatjuk, számunkra ugyanis most ez az adat csak azért lényeges, mert a *nobilis de Sumkerec* szerkezetben bizonyosan nem kereshetünk *Somkereki*-féle személynevet, csak *somkereki* melléknevet vagy még inkább *Somkerékről* (ti. való)-féle ablatívuszi meghatározást.²⁸

A latin fordításban megjelenő népnevek, foglalkozásnevek személynévi funkciójának megítélésében ugyancsak segítségünkre lehetnek a párhuzamosan használt szerkezetvariánsok. Azt például, hogy az 1324: *magister Johannes polonus* szerkezet *polonus* eleme a név része, és nem pusztán etnikumjelölő elem, az ille-

²⁸ Megjegyzem ugyanakkor, hogy a nemzetséghez tartozás kifejezésére szolgáló *de genere* + nemzetségnév típusú szerkezetnek is van *de* + nemzetségnév variánsa, s ennek fényében a névadatot elvileg akár úgy is értékelhetnénk, hogy 'a Somkerék nembeli Gombási Domonkos', ám *Somkerék ~ Somkereki* nemzetségről nincs tudomásom (nem ismer ilyet sem KARÁCSONYI 1900/2004, sem az ÁSz.).

tő személy további adatai egyértelművé teszik (1324: *Johannes dictus Lengen*, 1332: *Johannis dicti Lengel* stb.; vö. SLÍZ 2008a: 129, 2011a: 184).

A variánsok elemzésének nemcsak olyan értelemben vehetjük hasznát, hogy általuk igazolhatjuk bizonyos személynév-fajták beszélt nyelvi használatát, hanem ahhoz is támpontul szolgálnak, hogy az adott személynév-fajták morfológiai sajátosságairól képet alkothassunk. Jól szemléltetik ezt a lehetőséget a közvetlen (apa-fiú) nexusviszonyra utaló szerkezetek. Az 1301: *Nicolaus filius Tomb*, 1308: *Nicolai dicti Thumb* (FEHÉRTÓI 1969: 9) változatok arra utalnak, hogy az illető személyt a referáló nevéen kívül (az egyszerűség kedvéért nevezzük *Miklós*-nak) az apjáról vett *Tomb*-ként is említik. Az apáról átszármazó elnevezés ugyanakkor morfológiai elemeket is kaphat, s erről a jelöltségről árulkodnak a következő, vélhetően szintén egyazon személyre vonatkozó, párhuzamosan rögzített adatok: 1393: *Blasius dictus Zabey* (Zs. 1: 311/2856), 1399: *Blasium* et *Benedictum Zabfy* dictos (Zs. 1: 645/5833),²⁹ ahol tehát a *(S)zab* apanévhez kapcsolódó *-é* birtokjelből alakult patronimikumképző váltakozását láthatjuk a *fi* 'fia' formánssal. Mindkét morfológiai szerkezet megtalálható a későbbi magyar családnévrendszer típusai között (vö. pl. *Pálfi*, *Péterfi*, *Sándorfi*; *Lőrince*, *Lőrinci*, *Balassa*, *Balassi*). Megítélésem szerint e formák valós személynévi szerepéhez a dokumentumok keletkezésének korára vonatkozóan nemigen férhet kétség.

4.3. Hosszabb kifejtést nyilvánvalóan nem igényel annak a szempontnak a mérlegelése, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek valós névhasználati értékére a későbbi-mai családnevtípusok vizsgálata jelentős mértékben rávilágíthat. Ellenvetésként persze megfogalmazhatnánk, hogy ez a fogódzó csak azoknak a névfajtáknak az analízisét segítheti, amelyek a családnévvé válás folyamatában részt vettek. Ez az ellenérv azonban azért nem lehet túlságosan nyomós, mert mindegyik névfajta elemeit ott találjuk a családnévtípusok között, legfeljebb ezek gyakoriságában fedezhetők fel különbségek. Nem nehéz belátnunk, hogy a *Nagy*, *Sánta*, *Derecskei*, *Kovács*, *Tót*, *Pál*, *Jakó*, *Péterfi* stb. típusú családnevek (ezekhez lásd RMCsSz.) már a pusztán létükkel támogatják azt a feltételezésünket, hogy az ómagyar kori 1349: *Paulum dictum Noog* (Z. 2: 413), 1375: *Demetrius Santha dictus* (Oklsz.), 1276/1328: *Nicolaus Dumbo ... de Dereske* (ÁSz. 262), 1268: *Martinus faber* ('kovács', N. FODOR 2010b: 256), 1342: *Petrum dictum Thooth* (Z. 2: 39), 1325: *Johanne filio Pauli* (A. 2: 183), 1307: *magistro Petro filio Jakow* (A. 1: 125), 1291/1291: *Iohannes filius Petri* (ÁSz. 637) stb. típusú latin szerkezetek mögött tényleges magyar személynév-

²⁹ Minthogy a *fi(a)* formánssal alakult nevek elsősorban a 15. századtól jelentkeznek jelentősebb számban (FEHÉRTÓI 14. századi korpuszában mindössze két ilyen elnevezés szerepel, *Bírófia*, *Zabfi*, 1969: 67, 155), amikor viszont a latin *filius*-t tartalmazó szerkezetsablonok használata már kevésbé jellemző, olyan variánsokra, amelyekben a *filius*-os szerkezetben szereplő apanévi megjelölés váltakozik a *fi* formánst tartalmazó személynévvvel, ritkán akadunk a forrásainkban.

formák is rejtőzhetnek, s ráadásul azok lexikális-morfológiai felépítésének rekonstruálásához szintén analógiát nyújtanak.

Családneveink emellett megítélésem szerint a személynév-történeti szakirodalom néhány megállapítását is határozottan cáfolják. A latin szerkezetsablonok kronológiai kérdéseit taglalva utalt SLÍZ MARIANN arra, hogy a 14. század közepére a leggyakoribbá a *de* + helyneves szerkezet vált, a *filius* + apanév struktúra pedig szinte teljesen eltűnt. Ezt az átrendeződést a „megkülönböztető elem” családnévvé válásával hozta összefüggésbe, minthogy „a birtoknév [...] tökéletesen alkalmas a családhoz való tartozás kifejezésére, hiszen egy birtok akár századokon keresztül is lehetett ugyanannak a nemesi dinasztiának a tulajdonában. Az apanév ezzel szemben nemzedékről nemzedékre változó volta miatt kevésbé alkalmas erre a szerepre” (2008b: 188–189, 2011a: 212), ráadásul — idézi ERDÉLYI LÁSZLÓT — az apanév „nem kötötte össze a rokon családtagokat” (1932: 3). Ezzel az érveléssel azért nem tudunk maradéktalanul egyetérteni, mert az apanév alkalmasságát a családnévi szerep betöltésére minden kétséget kizáróan igazolják a *Péter, Pálfi, Pete, Lőrince* stb. családnevek.

Korábban már utaltam arra a véleménykülönbségre, amely FEHÉRTÓI KATALIN és N. FODOR JÁNOS között mutatkozott a foglalkozásnévi eredetű, de latinul rögzített névformák használati értékével kapcsolatban. Ebben a kérdésben — mint emlékezhetünk rá — FEHÉRTÓI azon az állásponton volt, hogy amennyiben a *Faber, Carpenter* stb. adatok mögött valós személynévek lennének, feltétlenül magyarul rögzítették volna őket a szkriptorok (1969: 49). N. FODOR ezt az érvet nem tartja elégségesnek, és úgy véli, az azonos jelentéstartalmú megkülönböztető nevek öröklődése, azaz családnévi funkciója a latinul rögzített formák élőnyelvi használatához is fontos támogató adalék lehet (2010a: 24).

A családnevek tanúsága ugyanakkor nemcsak pozitív értelemben szolgálhat igazolásul bizonyos személynév-fajták ómagyar kori létezésére, hanem részben éppen e nevek vallomására alapozva szokás megcáfolni a nemzetséghez való tartozást kifejező személynévnek mint nexusnévfajtának a létét. E nézet szerint ugyanis az oklevelek nemzetségjelölő szerkezetei (a *de genere* + nemzetségnév) csak az írásbeliség termékei voltak, az élőszóbeliségben nem használták őket, amit többek között az igazol, hogy a nemzetségneveket nem találjuk meg a családneveink között. A nemzetségneveknek a személynév-fajták között elfoglalt rendszertani helye, illetőleg az oklevelek *de genere* említései mögött feltételezhető valós névhasználat kérdése önálló tanulmányt igényel, így a fenti álláspont cáfolatára e helyütt nem térek ki.

4.4. Az írásbeliség személyjelölő szerkezeteinek névhasználati értékét mérlegelve a legnagyobb súllyal megítélésem szerint az e g y k o r ú h e l y n é v i a d a t o k nyújtotta információk esnek a latba. Elsőként ezért az ezzel kapcsolatban a szakirodalomban itt-ott felmerült kétségeket igyekszem eloszlatni. Az 1312/1315: *Bokfya Benedukfolua* (AOkl. 3: 259/577), 1319: *Inakfiapeturfelde*

(AOkl. 5: 173/437, 185/465), 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* (AOkl. 6: 22/39, HAJDÚ 2003: 738) típusú „terjengős” helynévi alakulatokról ZELLIGER ERZSÉBET azt tartja, hogy e névszerkezetek csupán írásalakulatok voltak, névként a beszélt nyelvben soha nem éltek, csupán alkalmi használatban merültek fel azzal a céllal, hogy a pillanatnyi birtoklást egy-egy jogesetben pontosan tükröztessék (1991a: 548). Ezt az álláspontot — egyetlen névszerkezetre szűkítve — a magáévá teszi FEHÉRTÓI KATALIN is, és a gondolatot a szerkezetben szereplő személyjelölő elemre vonatkozóan tovább folytatva azt a kérdést teszi fel, hogy a zömmel helynevekben előforduló *-fia* utótagú névszerkezeteket lehet-e potenciális családneveknek tekinteni (1998: 463, lásd még 1969: 4–5 is). Kételeyeihez csatlakozva utóbb HORVÁTH ZITA is arra a következtetésre jut, hogy a *Péterfiapéterháza* típusú helynévi alakulatok személyjelölő előtagja — a maganyelvűsége ellenére — nem takar valós, élőnyelvi névalakot (2006: 9). Nem minden ellentmondástól mentes e kérdésben N. FODOR JÁNOS véleménye, aki szerint az a körülmény, hogy a *filius* magyar megfelelője (a *fi*, *fia* formáns) a 14. században alig fordul elő, és később sem válik gyakorivá, alátámasztja azt, amit FEHÉRTÓI az *Inakfiapéterfölsé, Bokfiabenedekfalva* típusú helynévi (és benne személynévi) alakok pusztán írásbeli jelentkezéséről vallott (2010a: 22). Utóbb azonban ehhez lábjegyzetben azt is hozzáfűzi, hogy az apa-fiú kapcsolatot feltüntető névviszony minden bizonnyal ismert lehetett a korban, amit a későbbi családnevek apanévi eredetű csoportja is támogat (i. h. 5. lábjegyzet).³⁰

A szakirodalomban felmerülő kétségek megítélésem szerint sem a helynevek, sem a személynévek használati értéke szempontjából nem egészen indokoltak, legalább két érv ugyanis mindenképpen ellentmond e felfogásnak. Hangsúlyozandó először is az a körülmény, hogy az oklevelek jogi dokumentumok, amelyek jogi eseteket rögzítenek, s a bennük lévő névformákra a hitelesség, az érdekérvényesítés biztosítása, a birtokjog igazolása szempontjából kulcsfontosságú szerep hárul. Aligha képzelhető el olyan szituáció, amelyben ezek a hivatalos iratok nem a helyi névhasználatra építettek volna akár a helyek, akár a szemé-

³⁰ Jó félszáz évvel korábban BENKŐ LORÁND jóval differenciáltabban értékelte a „latin *filius* + apa neve genitívusban” szerkezet névhasználati helyzetét, s azt hangsúlyozta, hogy noha a *Johannes filius Petri* struktúra a 13. században még sokszor pusztán rokonságjelölésre szolgál, „nem lehet vitás, hogy nem egyszer, sőt a XIV. században talán az esetek nagyobbik részében az egyénnek a magyar ajkakon a közhasználatban is élő másodlagos, apáról vett nevét takarja” (1949a: 9). Ennek igazolására egyrészt az itt is idézett *Inakfiapeturfelde* típusú helyneveket hívja segítségül, de támaszkodik emellett az 1321: *Wyd et Lachk filiorum Markolfy* (A. 1: 605) típusú személyjelölő szerkezetek bizonyító erejére is (i. m. 10). Az előbbi valóban megnyugtató fogódzó lehet a kérdésben, az utóbbi viszont azért zárandó ki a támogató érvek közül, mert csupán téves azonosítása egy *Markol-fi*, azaz ’Markol fia’ szerkezetnek. Ez ugyanis — a *-fi* formánssal álló személynévi szerkezetek kronológiájához képest feltűnően korai jelentkezése miatt szintén sokat idézett *Rikolfi*-val együtt (vö. ZELLIGER 1991a: 539, 1991b: 17) — egyszerű genitívuszi esete a latin(izált) *Rikolphus*, *Markolphus* névformáknak (lásd ehhez MEZŐ 1996a: 18, FEHÉRTÓI 1998: 463, a személynévekhez pedig pl. 1306: *Morkolfo filio Kuch*, SLÍZ 2011b: 288, 1329: magister *Ricolphus*, SLÍZ 2011b: 435).

lyek megjelölésében.³¹ Azt tehát bátran leszögezhetjük, hogy a szándék, a törekvés feltétlenül az lehetett, hogy az oklevél lejegyzője a helyben használt elnevezéseket foglalja bele a dokumentumba. Az ettől valamelyest független kérdés, hogy ezeket a ténylegesen használt hely- és személyneveket éppenséggel milyen nyelvi formába öltöztetve rögzítették a nótáriusok, ennek ugyanis — mint már több ízben is utaltunk rá — sajátos, az oklevélírók kezét irányító, sőt nagyban meg is kötő normái voltak.

Ezek a normák, szabályok pedig más eljárásmodot írtak elő a helynevek szövegbe illesztésére, mint amelyek a személynevek beszerkesztését szabályozták. Az előbbieket esetében az elnevezések névszociológiai értéke jobban megragadható a forrásokbeli adatok alapján, hiszen a vulgáris nyelvű rögzítésük — a latinizálás eseteinek nagyon határozott normái mellett — alapvető követelménynek számított. A személyneveknél viszont, mint láthattuk, a latin szerkezetsablonok a névstruktúrába is beavatkoztak. Jól szemléltetik ezt az eltérő szövegbelillesztési stratégiát azok a párhuzamos adatok, amelyek egyrészt a személynévi előtagot tartalmazó helynevet, másrészt pedig az ugyanezen személy megjelölésre szolgáló szerkezetet mutatják; vö. pl. 1369: villa *Nicolai filii Prebyl* ~ 1389: *Pribifyamyclofalwa* (KÁZMÉR 1970a: 234), 1327: villa *Nicolai dicti Ewz* ~ 1349: *Ewzmyklofalva* (i. m. 283), 1320/1322: terram vacuum ... *Zeulos Jacobfolde* vocatam ... *Jacobi dicti Zeulos* (Gy. 1: 239). Ezekben a példákban az adatpár első tagja (illetve az utolsó példában a szövegrészlet második fele) tehát azt a helyzetet képviseli, amikor a lejegyző az illető személyt igyekezett rögzíteni az oklevélben (s ehhez a jellegzetes szerkezetsablonnal élt), az adatpár másik tagja pedig a helynév vulgáris nyelvi formáját közvetlenül mutatja. Mivel a helynevek belső szerkezetét a személyek azonosítására szolgáló sablonok soha nem kötötték az oklevelek megszövegezési gyakorlatában, az itteni névhasználati formák mindenképpen a vulgáris nyelvhasználatból származhatnak. Arra, hogy az oklevélírók maguk alkottak volna tulajdonneveket, sehonnan sem ismerünk példákat.

A helynevek vallomására ebben a kérdésben én magam sokkal bátrabban építenék, mint azt olykor az előzményirodalom teszi, hiszen azok — ahogyan BENKŐ LORÁND is megjegyezte — a közhasználatban lévő formákat híven megőriz-

³¹ Az más kérdés, hogy amennyiben egy-egy birtokos érdeke úgy kívánta, adott esetben a megszerzési kívánt település nevének megváltoztatásával is igyekezett annak érvényt szerezni. A magát Bot ispántól származtató Becsei Imre birtokszerző törekvései közismertek a szakirodalomban (az Alföldön számos *Bot-*, *Bat-*, *Bod-*, *Pat-* kezdetű névvel álló falut adományoztatott e leszármazási viszonyra hivatkozva magának), ahogyan az is, hogy miként kezdték el a Bodrog megyei *Potala* település nevét *Botalja*(*szentpéter*)-ként használni a birtokgyarapítás igazolásaképpen (az adatokat lásd a KMHsz. 1. megfelelő szócikkeiben, illetve vö. TÓTH 2008: 178). A nevekkel való manipulációnak egy sajátos esetét mutatta be BENKŐ LORÁND, aki szerint a gömöri Szuha család tagjai, miután megszerezték a Csanád megyei *Ajtony*monostorát, magukat az *Ajton* nemzetségből valónak kezdték mondani (2002: 102). Ezek a nevekkel való visszaélések is éppen azt bizonyítják azonban paradox módon, hogy a helynevek hitelessége — azaz az oklevélbeli formáknak és a valós névhasználatnak az egyezése — aligha kérdőjelezhető meg bármely esetben is.

ték (1949a: 9, 1949b: 247, 1998a: 112, 115). Ám ha ez önmagában véve még nem is lenne minden esetben elegendő fogódzó, az ehhez kapcsolható további érv: e személynévstruktúráknak a továbbélése családnévtípusok formájában, feltétlenül meg kell, hogy győzze a kételkedőket. Mindezek nyomán pedig úgy gondolom, hogy az 1322: *Ernefyastephanpaulia* (KMHsz. 1: 93 *Ern(y)efiaistván-pályija* a.), 1332: *Herborthfiaandreashaza* (OklSz.), 1335: *Methvdfiamihalfelde* (OklSz.), 1336: *VezekfyaIwanusmolna* (OklSz.), 1359: *Lalfiaestephanfolua* (OklSz.); 1353: *Egrimihalhaza* (HAJDÚ 2003: 739), 1301: *Suprunymyklosmolna* (HA. 3: 29); 1291: *Adosioanusfelde* (OklSz.), 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* (HAJDÚ 2003: 738), 1346: *Bytakunpeturfeulde* (KMHsz. 1: 57 *Bitakunpéterföldre* a.), 1339: *Fuldespeturfulde* (KMHsz. 1: 104 *Földespéterföldre* a.), 1341: *Verespetvrligety* (KMHsz. 1: 299 *Verespéter ligete* a.), 1366: *Feyriuanfalua* (OklSz.) stb. okleveles adatok kapcsán nemcsak a helynévi szerkezetek valós létezésében nincs okunk kételkedni, hanem a bennük előtagként szereplő személyjelölő formákat is személynévekként (nexusjelölő, illetve sajátosságjelölő nevekként) fogadhatjuk el.

Itt kell utalnunk arra az ellentmondásos viszonyulásra is, amely a személynévi elemet tartalmazó helynevek forrásértékének kérdésében a szakirodalom megállapításait olvasva nyilvánvalóan felmerül. Egyáltalán nem ritka ugyanis az az eljárás, amely az ilyen struktúrájú helynevek vallomása iránt bizonyos névfajták esetében feltétlen bizalommal viseltetik, míg más névfajták kapcsán ezek „szavának” kevésbé ad hitelt. FEHÉRTÓI KATALIN például — mint láthattuk — az 1322: *Ernefyastephanpaulia* típusú helynevek és egyidejűleg a nexusjelölő, az oklevelekben *filius*-os szerkezettel rögzített személynévek tényleges használatában nem hisz (1998: 463, 1969: 4–5), ám az 1321/1323>1370: *Kenchesandrasfolwa* típusú helynevek vallomását ő maga is felhasználja a sajátosságjelölő, *dictus*-os szerkezettel rögzített személynévek valós léte mellett, illetve a névsorrend kérdésében érvelve (1969: 54). Ugyanígy következtlenül jár el a helynevek értékelésekor N. FODOR JÁNOS is (2010a: 22, illetve 24). Ebben a kérdésben mindenképpen a konzekvens magatartást tartom a célravezetőnek, amely a helynevek tanúságára mindegyik személynévfajta és okleveles személyjelölő szerkezet névszociológiai értékelésében számít.

A fent idézett helynévi példákról azt tartja SLÍZ MARIANN, hogy azok „feltehetőleg csak írásban létrejött, előszóban ilyen formában nem használt” alakulatok lehettek (2010: 157). A helynevek kérdésébe itt nem kívánok belebocsátkozni, de azt hozzáfűzöm e megjegyzéshez, hogy valóban igen feltűnő e helynevek alkalmi jelentkezése a forrásokban, illetőleg az, hogy amennyiben mégis hosszabb időn keresztül fennálltak, akkor pedig gyakori volt körükben a redukciós változás, ami éppen a személyjelölő előtagjuk megrövidülésében öltött testet (vö. pl. 1349: *Ewzmyklosfalva*, 1401: *Myklosfalva*, 1405: *Ewz Miclosfalua*, 1808: *Miklósfalva*, KÁZMÉR 1970a: 283). Ezek a körülmények pedig jó eséllyel

árulkodnak a helynévi formák ideiglenes használatáról. Mindenesetre még ha ez így is volt, és az adott helynévi szerkezetet csak alkalmilag használták, ez a körülmény önmagában a helynévben lévő személyjelölő előtag személynévi státuszát nem érinti. Azt ugyanis, hogy az itt idézett alakok reális személynévi formák lehettek, a családnevek vallomása nagy mértékben megtámogatja. Amíg ugyanis a *Bokfiabenedekfalva*, *Kincsesandrászháza* típusú településnevek nem szokásosak, mondhatni atipikusak (s e modell ritkasága a változási érzékenységre is mindenképpen hatással van), a *Bokfi(a)*, *Kincses* típusú családnevek teljesen közönségesek: a jellegzetes családnévtípusok közé tartoznak. Mindezzel arra kívánok csupán utalni, hogy a helynév esetleges alkalmi jellege önmagában még nem vonja szükségképpen maga után a benne szereplő személynév alkalmi (főképpen az írásbeliség számára kreált) jellegét.

Mindazonáltal az is nyilvánvaló, hogy a *Kincsesandrásfalva*, *Egrimihályháza*-féle helynevek nem szolgálhatnak információkkal sem arról, hogy az adott személynévforma (tehát jelen példákban az *Egri*, *Kincses* sajátosságjelölő név) mennyire volt az adott személy megjelöléseként állandó, vagy inkább a változékenység jellemezte; ahogyan arról sem adhatnak e helynevek számot, hogy az *Egri*, *Kincses* stb. névalak pusztán az adott személy megjelölését szolgálta-e, vagy esetleg már családi relációban, nexusnévként volt használatban, azaz öröklődött. Abban a kérdésben is óvatosabban lehet csak állást foglalni, hogy az efféle helynevek írásbeli rögzítése befolyással lehetett-e maguknak a személynév-szerkezeteknek a megszilárdulására, ahogyan azt SLÍZ MARIANN feltételezi (2008a: 129–130).

A személynév-használati kérdésekkel szorosan összetartozik az a probléma is, amely a foglalkozásjelölő elemeknek a névként kezelését vagy egyáltalán a névszerkezethez tartozását érinti. Az 1257: *Demetrius sacerdos* (ÁÚO. 2: 293) szerkezet többnyire más megítélés alá esik a szakirodalomban, mint a „magyarosabb” 1289: *Jacobi Luaz* (ÁÚO. 4: 349) forma, az utóbbi kapcsán ugyanis nagyobb eséllyel vetik fel névkutatóink a személynévi szerepet, míg az előbbi esetében inkább lehet szó az adott személy foglalkozásának megjelöléséről. Ebben a kérdésben a korábbiakban már nyilatkoztunk, kifejtve, hogy mely esetekben gyaníthatunk a latin formák mögött is *Ács*, *Kovács*-féle magyar személynévet, így itt csupán egyetlen adalékot fűzök hozzá az ott kifejtettekhez. A *dictus*-os szerkezetben szereplő formák elvileg minden esetben utalnak a mögöttes magyar névhasználatra, s BENKŐ LORÁND szerint bizonyos mértékben ilyennek tekinthetők a *Georgius banus* típusú formák is (1949a: 12).³² Ebben az összefüggés-

³² Az ilyen elemeket BALÁZS JÁNOS a tulajdonnév értelmezőjének tekinti, s a használati szabályaikra vonatkozóan megjegyzi, hogy az alkalmazásukat egy-egy nyelvi közösségben annál szükségesebbnek érezték a névhasználók, minél kevésbé volt ismert valamely tulajdonnév (1963: 45–46). Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy ezek az elemek nagyban emlékeztetnek az oklevelekben sze-

ben érdemes szemlélni az 1337: *Demeteryspanlaka* (OkISz.) 14. századi helynévi adatot is, ahol vélhetően szintén arról lehet szó, hogy a foglalkozásnév nem személynévi szerepben áll, hanem inkább azt időnként kiegészítő vagy éppen helyettesítő elemként fogható fel (hasnolón látja e név helyzetét BENKŐ LORÁND is, 1949a: 12). Erre egyébként valamelyest még a névsorrend is utal. Akkor ugyanis, amikor a foglalkozásjelölő elem személynévi státuszú, a beszélt nyelvi valóságot és névsorrendet hűen tükröző helynévi előfordulásokban a referáló név előtti pozícióban, mintegy annak jelzőjeként szerepel: pl. 1470: *Jobagisthwanfalwa* (később *Jobbágyfalva*, 1503: *Jobaghfalwa*, KÁZMÉR 1970a: 167), 1645: *Pap Gyeorgy Falva* (KÁZMÉR 1970a: 174). A *Demeterispánlaka*, *Kereszténykenézháza*-féle helynevek személyjelölő előtagjának névsorrendje viszont éppen fordított.

S ha már a személynévsorrend kérdését említettük, erre vonatkozóan ugyancsak fontos tanulságokkal szolgálhatnak az ómagyar kori helynévi adatok. Arra, hogy a beszélt nyelvben attól az időtől fogva, hogy a különböző személynév-fajták szerkezetben is használatosak lettek, a magyar jelzős szerkezetnek megfelelő sorrend volt jellemző, az olyan helynevek szolgálnak bizonyosságul, mint az *Ernefyastephanpaulija*, *Deseufiastephanloka*, *Gywrynfiamarkloka* és a többi korábban idézett példa,³³ sőt „igazi ritkaságként” személynévet is találhatunk magyaros sorrendben lejegyezve: 1302: *Nogmiklous*, *serviens* (SLÍZ 2010: 157). A magyaros névsorrenddel álló okleveles személynévi alakokat (*Vruz Iwanka*, *filetlenpal*, *Both Andreas*) FEHÉRTÓI KATALIN is kivételesnek tekinti (1969: 54).³⁴ Megítélésem szerint e példák nem is annyira a névsorrend tekintetében minősülnek kivételesnek, hanem ahhoz szolgálhatnak fontos adalékul, hogy az egyes személynév-fajták egyáltalán mikortól jelentkeznek szerkezetben.

Végezetül pedig az egykorú helynevek egy olyan fontos kérdés megoldásához is segítséget nyújthatnak, amely problémakör az ómagyar kori személynév-használatnak a magját érinti. Véleményem szerint aligha találhatnánk közvetlenebb és megbízhatóbb forrást annak a megismeréséhez, hogy miképpen hangzotak az oklevelekben latinul vagy latinosított alakban rögzített *Petrus*, *Johannes*, *Michael* stb. személynévek a korabeli élőszóbeli, mindennapi használatban, mint a korszak okleveleinek helynévi szórványait. Ez azzal a körülménnyel van kap-

replő helynevek mellett gyakran előforduló latin fajtajelölő lexémák funkcionális sajátosságaira (i. m. 47).

³³ A személynévsorrend kérdéséhez KERTÉSZ MANÓ is felhasználta az egykorú helynévi adatokat (pl. *Borsfiapeturfeulde*, *Palfyjanus kurtuale*, *Mihalfya Isthwanfelde* stb.) igazoló példaként (1913: 289).

³⁴ Noha ez a névsorrend az európai nyelvekben kivételesnek mondható, VAN LANGENDONCK kutatásai alapján tudjuk, hogy egyes flamand (keleti) nyelvjárásokban is felbukkan, ráadásul gyakoribbnak is mutatkozik. Ezt a szerkezeti típust LANGENDONCK régebbi és a holland szórendnek jobban megfelelő mintának tekinti, mint a fordított sorrendet mutató mintázatot, de annak nyelvi és nyelven kívüli okokból adódó fokozatos visszaszorulását is jelzi (2007: 259, 265).

csolatban, amit KOROMPAY KLÁRA nagyon lényeglátóan így foglalt össze: „A helynevek az élő nyelvi ejtést eleve közvetlenebbül tükrözik, mint a (legtöbbször latinositott) személynevek.” (1978: 22). A helynevek ilyen értelemben vett forrásértékére SLÍZ MARIANN is utalt, s illusztrációként az 1337: *Myhaltheleky, Andrafalua, Dyenusteluky, possessionum Nagmihal, Tothmihal* stb. példákat említette (2006: 178). De hasonló tanulságokat hordoznak a következő adatok is: 1312: villa *Johannis*, 1448: *Janofalwa*, 1475: *Janusfalwa* (KÁZMÉR 1970a: 212), 1332–1337: *Michaelis* villa, 1332–1337: *Mike*, 1392: *Mikefalva* (i. m. 172), és még tovább tágítva a kört: lényegében valamennyi pusztai személynévi helynév (pl. *Ják, Jákó, Pét* stb.) hiteles tanúként szólítható abban az ügyben, hogy a *Jacobus, Petrus* latin(osított) névalakok miként voltak használatban az élőszóbeliségben. Azt tehát, hogy a helyjelölő szerkezetben latin nyelven rögzített személynév (*Johannis, Michaelis*) mögött milyen beszélt nyelvi névforma húzódik, a később (vagy éppen párhuzamosan) adathozható helynevek mutatják meg egyértelműen (vö. még BENKŐ 1998a: 115, illetve HOFFMANN 2004: 36).

4.5. Az ómagyar kori személynévhasználat feltárásához igen sajátos támpontot jelentenek azok az okleveles adatok, amelyek az oklevél *l e j e g y z ő j é - n e k h i b á j á b ó l*, tévedéséből árulnak el a korabeli névhasználatról információkat. Az olyan személyjelölő szerkezetekben, mint az 1437: *Nicolai de Wyfalus* (KÁZMÉR 1970b: 66), 1479: *Gyula dictus de Fejerfalus* (i. m. 64), 1413: *Johannes filius Gregory de Nathafalus* (i. m. 66), 1480/1829: *Michaele de Dragomerfalws* (i. m. 64) az *s* végű helynév nyilvánvalóan az oklevélíró alkalmi elvonása, amelyhez analógiás indítékot a *Sáros* hn. ~ *Sárosi* szn., *Hódos* hn. ~ *Hódosi* szn. típusú névpárok szolgáltathattak. Ahogyan ugyanis Hódosi Miklós megjelölése az oklevélben *Nicolaus de Hodos* lett, ugyanúgy lehetett Kisfalusi Gergely pedig *Gregorius de Kisfalus* (KÁZMÉR 1970b: 61). Ezek a példák több szempontból is nagyon informatívak számunkra. Világos igazolását adják egyrészt a *Kisfalusi* típusú helynévből alakult személynévformák élőszóbeli használatának, hiszen efféle elvonáshoz más aligha adhatott névtudati háttérrel. És azt is mutatják másrészt, hogy a helynévből melléknévképzővel alakult személynévformák latin oklevélbeli rögzítése a „*de* + a helynév nominatívuszi alakja” szerkezetben volt a szabályszerű; csak itt a nótárius tévesztett, és ezért került be a szövegbe a hibásan azonosított helynév.

4.6. És végezetül még egy megjegyzést kell tennünk arra vonatkozóan, hogy a *m a i s z e m é l y n é v h a s z n á l a t* általános tanulságai miként szolgálhatnak vezetőszálként az ómagyar kori vizsgálatokhoz is. A jelenkori ragadványnév-használat apropóján vetette fel B. GERGELY PIROSKA azt a gondolatot, ami azonban számunkra e vonatkozásban is lényeges, hogy az identifikációban, azaz a név funkcionális értékének a betöltésében a névfajták kombinációjának elsődrendű szerepe van, ami azt jelenti, hogy maguk a névkapcsolatok is felhasználhatók az elnevezettek megkülönböztetésére, azonosítására (1976: 61). A ra-

gadványnévnek különböző névkapcsolatokban való jelentkezése ráadásul nemcsak a népi, hanem a hivatalos névhasználat szintjén is megfigyelhető úgy, hogy ahol a hivatalos névkapcsolatoknak eleve részeként szereplő család- és keresztnév alacsony funkcióértékű elemek, ott a ragadványnév gyakran beépül a hivatalos (a sajtóban, a hivatali szerveknél használatos) névformába is (i. m. 65, 1977: 61). A névkapcsolatok változása is megtörténhet természetesen, s ez a kapcsolatban részt vevő nevek funkcióértékének csökkenésével áll korrelációban. A számunkra leginkább lényeges körülményt e tekintetben B. GERGELY PIROSKA abban összegzi, hogy a személynevek identifikáló és kapcsolódási értéke között nyilvánvaló összefüggés van, mégpedig olyan módon, hogy „a funkcionális érték csökkenésével együtt jár a kapcsolódási érték fokozódása” (1976: 67).³⁵ Pontosan ilyen mozgatórugók állhattak minden korban a személyek többnevűségének hátterében.

5. Összegzés

A latin nyelvű források helynévi és személynévi szórványelemeire nagy teher hárul: ezek képviselik ugyanis — ahogyan BENKŐ LORÁND Anonymus gesztája kapcsán oly találóan megfogalmazta (1996: 229) — az ómagyar kor okleveleiben, történeti munkáiban az anyanyelv jelenlétének igazi, konkrét terrénumát. Ezért sem mindegy, hogy milyen ítélet születik abban az ügyben, amely azt hivatott kideríteni, hogy alkalmasak-e ezek a szórványok a korabeli beszélt nyelvi valóság, konkrétan a névhasználat főbb tendenciáinak kitapintására, vagy pedig le kell mondanunk arról, hogy a mögöttük lévő élszóbeliségre vonatkozó kérdéseinkre valamelyest megnyugtató válaszokat kapjunk. Én magam azt az álláspontot vallom, és reményeim szerint ezt a fentiekben sikerült is igazolnom, hogy az oklevelek személyjelölő szerkezeteinek valós névhasználati értékének a meghatározásához különböző fogódzók segítségével közelebb kerülhetünk. E fogódzók között nagy súllyal vannak jelen a korabeli helynévi adatok, és hasonlóképpen biztosan alapozhatunk az általános személynév-elméleti tényezőkre, valamint a mai névrendszer tanúságára is. A vizsgálataink során mindvégig szem előtt kell továbbá azt is tartanunk, hogy az előttünk álló források jobbára a jogi írásbeliség dokumentumai, amelynek az ómagyar korban éppúgy megvoltak a maga szabályai, ahogyan megvannak ezek a mai viszonyok közepette is. Ezekhez a normákhoz pedig a dokumentumok készítői, az oklevelek lejegyzői jobbára következetesen tartották is magukat, ami csakis a képzés során elsajátított közös ismeretek révén valósulhatott meg ennyire egységes és az európai oklevélírói gyakorlatba is szervesen illeszkedő formában.

³⁵ BALÁZS JÁNOS általános névelméleti síkon közelítve ugyancsak utal arra, hogy a nyelvi jelek azért kerülnek egymással szintaktikai kapcsolatba, mivel funkciójuk valamilyen szempontból kiegészítésre szorul (1966: 18).

Irodalom

- A. = NAGY IMRE szerk., *Anjoukori okmánytár 1–6*. Budapest, 1878–1891. TASNÁDI NAGY GYULA szerk., *Anjoukori okmánytár 7*. Budapest, 1920.
- AOklt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1860–1874.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 1*: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS 1966. Jel és jelölési érték. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 4*: 5–30.
- BALÁZS JÁNOS 1980. *Magyar deáktség. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Budapest, Magvető Kiadó.
- BALÁZS JÁNOS 1989. A latin a Duna-tájon. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, Tankönyvkiadó. 95–140.
- BENKŐ LORÁND 1949a. *A régi magyar személynévadás*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 1949b. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv 45*: 116–124, 244–256.
- BENKŐ LORÁND 1950. Árpádkori személynevek. *Magyar Nyelvőr 74*: 18–23.
- BENKŐ LORÁND 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 374–388.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv 91*: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, Balassi Kiadó. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 163–76.
- BENKŐ LORÁND 1998a. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Az itáliai kultúra nyelvi emlékei az Árpád-kori Magyarországon. In: JANKOVICS JÓZSEF–MONOK ISTVÁN–NYERGES JUDIT szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység*. Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt. 1037–1042.

- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a 11–14. században. *Magyar Nyelv* 46: 66–69.
- BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Budapest.
- BERRÁR JOLÁN 1960. Női neveink 1400-ig. Bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 179–190.
- BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 1847. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen 1–2.* Limburg an der Lahn.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. Átmeneti alakok a magyar vezetéknevek keletkezési idejéből. *Magyar Nyelv* 4: 71–75.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1932. *A magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408.* Budapest, Szent István Társulat.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1965. Az Árpád-kori ragadványnevekről. *Magyar Nyelv* 6: 419–428.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy XIV. századi nagybirtok jobbágynak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–331.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. *Nyelvtudományi Értekezések* 68. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1981. *Boda — Bodos — Bodamer.* *Névtani Értesítő* 61: 3–8.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1982. A családnév kialakulása előtti átmeneti névformák. *Névtani Értesítő* 7: 44–48.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszei eredetű személynveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1998. A *-fi, -fia* utótagú magyar családnévek kialakulása. *Magyar Nyelvőr* 122: 458–467.
- N. FODOR JÁNOS 2002. *Tiszakönyök családnévei 1560-ból.* Magyar Névtani Dolgozatok 170. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport.
- N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnévek kialakulásához — A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnévei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS 2010a. *Személynévek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személynéveinek nyelvi elemzése 1401–1526.* Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, ELTE BTK.
- N. FODOR JÁNOS 2010b. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára 1401–1526.* Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, ELTE BTK.
- GALAMBOS LÁSZLÓ 1942. *A szentírás eredetű személynévek a Várad Regestrumban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 64. Budapest.

- B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 14: 3–15.
- B. GERGELY PIROSKA 1976. A személynevek kapcsolódási értékéről. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 20: 61–67.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest, Kriterion.
- B. GERGELY PIROSKA 1999. Vallási és etnikai összefüggések az erdélyi magyar és szász keresztnévhasználatban (középkor és kora újkor). *Névtani Értesítő* 21: 213–224.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar Nyelvjárások* 45: 151–187.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2009. Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 31: 47–61.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196–200.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. 3. *Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században 1–2. *Névtani Értesítő* 9: 31–54, 10: 35–47.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. Névlélektan. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság. 43–72.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HORGER ANTAL 1934. *Grëgus és Gëgus*. *Magyar Nyelv* 6: 75–78.
- HORVÁTH ZITA 2006. Az egyelemű, átmeneti szerkezetű és kételemű nevek megjelenése a Bánffy-családok 14. századi okleveleiben. *Névtani Értesítő* 28: 7–20.
- JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ 1929. *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia.
- KALETA, ZOFIA 1989. The evolutionary stages of Slavic surnames in the context of European name-giving. *Onoma* 29: 11–25.

- PERÉNYI JÓZSEF 1938. *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására*. Budapest, Sárkány Nyomda Rt.
- RÁCZ ENDRE 1956. A becéző nevek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2: 133–139.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SAARELMA, MINNA 2013. Personal Names. In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki, Finnish Literature Society. 124–201.
- SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–180.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. *Névtani Értesítő* 30: 121–134.
- SLÍZ MARIANN 2008b. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–197.
- SLÍZ MARIANN 2009. Családnév vagy névszerkezet? Szempontok az Anjou-kori személynevek vizsgálatához. *Magyar Nyelv* 105: 291–300.
- SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynév kutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Budapest, Históriaantik.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1997. A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevélkiadásra a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 39: 335–344.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (2006): *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- SRH. = EMERICUS SZENTPÉTERY szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum 1–2*. Budapest, 1937–1938.
- SUPERANSKAYA, ALEKSANDRA V. 1995. Eastern Slavic Names. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GEROLD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV szerk., *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d’onomastique 1*. Berlin, Walter de Gruyter. 812–816.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. A Tihanyi alapítólevél személynevei 2. Az alapítólevél hagionimái. *Névtani Értesítő* 35: 157–178.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZÓKE MELINDA 2006. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szereplő szórványok nyelvi alkata és szövegbeli helyzete. In: KOVÁCS ZOLTÁN–SZIRÁK PÉTER

- szerk., *Juvenilia 1. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 263–274.
- SZÓKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 267–271.
- SZÓKE MELINDA 2013. A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata. Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9*: 57–76.
- TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcíméből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv 103*: 408–419.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2011a. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: TÓTH VALÉRIA szerk., *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8*. Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press. 175–206.
- TÓTH VALÉRIA szerk. 2011b. *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8*. Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press.
- TÓTH VALÉRIA 2012a. Patrocíniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv 108*: 292–303.
- TÓTH VALÉRIA 2012b. Patrociny Settlement Names in Europe. The findings of an international research programme. *Beiträge zur Namenforschung 47/3*: 311–325.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senior comitum Zichy de Zich et Vásoneő 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1871–1931.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991a. Szóösszetétellel keletkezett tulajdonnevek In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 536–552.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991b. Szóösszetétellel keletkezett tulajdonnevek a korai ómagyar korban. *Névtani Értesítő 13*: 15–31.
- Zs. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., *Zsigmondkori oklevéltár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951–1958. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., 3–7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–2001. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT szerk., 8–9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003–2004. C. TÓTH NORBERT szerk., 10. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.